

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Brigita Daugėlaitė

Literatūros antropologijos ir kultūros studijų programa

**Kazio Borutos egodokumentai: kairysis intelektualas
totalitarizmo akivaizdoje**

Magistro darbas

Darbo vadovas doc. dr. Darius Kuolys

Ginti leidžiama

2021 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2021

Brigita Daugėlaitė, *Kazio Borutos egodokumentai: kairysis intelektualas totalitarizmo akivaizdoje / Egodocuments of Kazys Boruta: Left-wing Intellectual Facing Totalitarianism*. Magistro darbas, vadovas doc. dr. Darius Kuolys, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2021, 58 p.

Raktažodžiai: Kazys Boruta, egodokumentai, dienoraščiai, laiškai, kairysis intelektualas, totalitarizmas, sovietmetis.

Anotacija

Šiame magistro darbe analizuojama vėlyvuosiuose Kazio Borutos egodokumentuose (1940–1965 m.) atsiskleidžianti rašytojo asmenybė ir jo pažiūros. Iš įvairių archyvų surinkti skirtingų žanrų egodokumentai (dienoraščiai, laiškai, autobiografija, kalbų juodraščiai, protokolai), kuriuos jungia rašančiojo „aš“ raiška, laikomi vienu tekstų korpusu ir tampa pagrindiniu darbo šaltiniu. Analizuojant šiuos tekstus siekiama rekonstruoti rašytojo ryšį su aplinka, jo savivoką ir nuostatas to meto istoriniame kontekste. Darbe tyrinėjama K. Borutos pozicija jam svarbiais visuomeniniais klausimais, taip pat kūrybiniai iššūkiai sovietmečiu, ginčas su valdžia ir jo vidinės būsenos bei viešasis paveikslas.

Keywords: Kazys Boruta, egodocuments, diaries, letters, left-wing intellectual, totalitarianism, Soviet era.

Abstract

This master's thesis analyses the personality and views of Kazys Boruta as they reveal themselves in the writer's late egodocuments (1940–1965). Different types of egodocuments (diaries, letters, an autobiography, drafts of speeches, protocols), collected from various archives, which are united in their use of the first person, are treated as a single text corpus and serve as the main resource of the research. The examination of these texts aims to reconstruct the writer's relationship with his environment, also, his self-image and attitudes in the historical context of that period. This thesis explores the stance of Kazys Boruta on the social issues important to him, as well as creative challenges in the Soviet era, his dispute with authorities, his internal experiences and public image.

Santrauka

Magistro darbe „Kazio Borutos egodokumentai: kairysis intelektualas totalitarizmo akivaizdoje“ siekiama išanalizuoti K. Borutos ryšį su aplinka, jo savivoką ir nuostatas okupacijų metais. Šio rašytojo tarpukario kūryba ir visuomeninė veikla jau yra gana detalai aptarta, tačiau okupacijos metais rašyti tekstai, kuriuos sovietmečiu nebuvo galima visiškai laisvai naudoti, vis dar nėra sulaukę išsamaus ir plataus tyrimo. Dažniausiai K. Boruta yra apibūdinamas ir žinomas kaip kairysis intelektualas. Nors kairieji apima skirtingas politines kryptis, įsitvirtinus Sovietų Sąjungai, ši sąvoka pirmiausia tapatinama su marksistine srove ir ne visada įvertinami pažiūrų skirtumai pačių kairiųjų viduje. K. Boruta, būdamas eseras, dar tarpukariu nepritarė kai kurioms bolševikų idėjoms, o prasidėjus sovietmečiui ginčas su valdžia tęsėsi.

Darbe iš įvairių archyvų surinkti skirtingų žanrų egodokumentai (dienoraščiai, laiškai, autobiografija, kalbų juodraščiai, protokolai), kuriuos jungia rašančiojo „aš“ raiška, laikomi vienu tekstų korpusu ir tampa pagrindiniu darbo šaltiniu. Analizuojant šiuos asmeninius tekstus siekiama atkurti K. Borutos poziciją jam svarbiais visuomeniniais klausimais, santykį su valdžia, taip pat rašytoją ištikusius kūrybinius iššūkius ir jo pasirinktus sprendimo būdus. Aptariama kūrėjo vidinė būseną ir viešasis jo paveikslas. Pasirinktuose tekstuose matyti K. Borutos minčių nuoseklumas. Sovietmečiu, kai tai, kas galvojama, ne visada sakoma garsiai ir / ar daroma, K. Borutos kalbėjimas išsiskiria atvirumu. Įvairiuose asmeniniuose tekstuose – nuo dienoraščiuose išreikštų minčių sau iki bendravimo laiškais su vienu konkrečiu adresatu ir viešo kreipimosi į kokią nors apibrėžtą auditoriją – galima pastebėti, kad svarbiausiais klausimais rašytojo idėjos išlieka nepakitusios. Visi egodokumentai daugiau ar mažiau yra fragmentiški, bet kartu tiesiogiai susiję su gyvenimo kasdienybe ir to meto realijomis, todėl skirtingu būdu kalba apie panašias problemas ir taip papildo vienas kito kuriamą „aš“ vaizdą, o idėjų pasikartojimai rodo jų svarbą autoriui.

K. Boruta kritikuoja sovietines represijas ir nepritaria valdžios elgesiui su prasikaltusiais menininkais, pats ieško būdų jiems padėti grįžti į kūrybinį gyvenimą ir išreikšti savo talentą. Rašytojas nuolat akcentuoja žmogaus ir kūrėjo gyvenimo pagal savo sąžinę svarbą. Jam svarbiau individualus pasirinkimas ir tiesos ieškojimas, o ne gyvenimas pagal nustatytą vienintelę Partijos tiesą. Taip pat K. Boruta labai rūpinasi kultūrinio paveldo ir autentiško istorinio pasakojimo išsaugojimu bei natūralia jo raida ir prieštarauja svetimiems, per prievartą atneštieiems ir su krašto gyvenimu nesusijusiems dalykams, pavyzdžiui, senųjų gatvių pervadinimams.

Rašytojas sunkiai prisitaiko prie socialistinio realizmo principų ir valdžios taikomų reikalavimų kūrybai, todėl jo grįžimas į literatūrinį gyvenimą labai sudėtingas: kūriniai sulaikomi, nuolat diskutuojama dėl jų perrašymo ir netinkamo veikėjų vaizdavimo. Nors viešuose darbų aptarimuose ir asmeniniuose laiškuose recenzentams K. Boruta gina savo poziciją ir bando įrodyti jos teisingumą, tačiau nuolatinė konfrontacija sekina jo kūrybines jėgas ir skatina viskuo abejoti. Ne vieno naujo kūrinio idėja atmetama jo paties, numatant, kad neatitiks esamos politikos, o prisitaikyti nemokės. Dauguma planų sukasi apie senų kūrinių perdirbinėjimus ir folklorinio pobūdžio kūrinius. Nuolatinis savo kūrybos gynimas prieš cenzūrą slegia rašytojo kasdienybę bei darbus, o išspausdinti kūriniai galiausiai nebeteikia norimo džiaugsmo, nes yra tiek perdirbti, kad nutolę nuo autoriaus pirminės idėjos. Vis dėlto kurdamas savo paveikslą autobiografijoje tarp visų nuveiktų darbų ir gyvenimo faktų skaitytojams nori paaiškinti savo veiksmus ir paminėti tuos pačius idealus, kuriais vadovavosi visą gyvenimą: vadovavimasis savo sąžine, o ne kitų galva, meilė savo kraštui ir nenoras prisitaikyti primestiems reikalavimams.

Turinys

Įvadas	6
1. Egodokumentai	10
1.1. Egodokumentuose kalbančiojo „aš“ raiška.....	10
1.2. Kazio Borutos egodokumentų apžvalga.....	14
2. Kazio Borutos pažiūros visuomeniniais klausimais	18
2.1. Represijų kritika.....	19
2.2. Kūrėjo autonomijos gynimas.....	26
2.3. Istorinės atminties saugojimas.....	27
3. Kūrybiniai iššūkiai	31
3.1. Ginčas dėl cenzūros.....	31
3.2. Darbo planai ir strategijos.....	36
4. Viešas ir privatus Kazio Borutos paveikslas	39
4.1. Vidinė rašytojo kova.....	39
4.2. Autobiografijos kūrimas ir jos koregavimas.....	41
Išvados	46
Šaltiniai ir literatūra	48
Santrumpos	48
Šaltiniai	48
Kazio Borutos egodokumentai archyvuose.....	48
LLTIB RS.....	48
LLMA.....	52
LNB RKRS.....	52
MLLM.....	53
VUB RS.....	54
<i>Publikuoti Kazio Borutos egodokumentai</i>	54
<i>Kritinė ir teorinė literatūra</i>	54
Summary	57

Įvadas

Šiame magistro darbe analizuojama Kazio Borutos asmenybė ir jo pažiūros, atsiskleidžiančios vėlyvuosiuose rašytojo egodokumentuose (1940–1965 m.). Dažniausiai K. Boruta yra apibūdinamas ir žinomas kaip kairysis intelektualas. Nors kairieji gali atstovauti skirtingas politines kryptis, įsitvirtinus sovietinei valdžiai ši sąvoka pirmiausia tapatinama su marksistine srove, dažnai nutylint buvusias įtampas ir skirtumus pačių kairiųjų viduje¹. Sovietmečiu, kai istorija ir realybė perinterpretuojama pagal ideologinius reikalavimus, viešasis K. Borutos paveikslas kuriamas akcentuojant jo „antifašistinę veiklą“ tarpukariu. Nepriklausomybės metais dėl savo politinių pažiūrų rašytojui kyla problemų su valdžia: ne kartą suimtas, priverstas emigruoti iš Lietuvos, sėdi kalėjime, o jo knygas draudžiama platinti. Šie praeities faktai tiko sovietiniam pasakojimui kurti, kuriame kairieji vaizduojami kaip vieninga grupė, o antibolševikinė K. Borutos pozicija ir jo sovietmečio problemos viešai neakcentuojamos.

Atsidūrus totalitarinėje sistemoje susiduriama su kitais iššūkiais. 1940 m. pasikeitus politinei situacijai K. Boruta persikrausto į Vilnių ir kuria savo gyvenimą naujos santvarkos, kurioje nė vienas negali jaustis ramus dėl savo pozicijos, tikrovėje. Kairiųjų pažiūrų bičiulių likimai okupuotoje Lietuvoje susiklosto įvairiai: pavyzdžiui, Antanas Venclova, Juozas Baltušis sovietmečiu užima aukštas pareigas, o Kazys Jakubėnas kalinamas, vėliau randamas negyvas. Kadangi sovietmečiu K. Boruta represijų irgi neišvengė, jo tekstai cenzūruojami arba sulaikomi, o sovietinės valdžios kritika ir oficialios pozicijos neatitinkančios mintys į viešus tekstus nepatenka.

Dėl šios priežasties darbo **objektu** pasirinkti K. Borutos egodokumentai – daugiausia asmeninio pobūdžio tekstai, rašyti pirmu asmeniu sau arba keliems konkrečioms adresatams. Tekstai kurti ne publikavimo tikslu, todėl mažiau paveikti išorinės kontrolės. Tokie šaltiniai suteikia galimybę pamatyti autentišką rašytojo minties raidą, jo bandymą suprasti esamą situaciją. Tyrinėjant šiuos egodokumentus išsikeltas darbo **tikslas** išanalizuoti K. Borutos ryšį su aplinka, jo savivoką ir nuostatas to meto istoriniame kontekste. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**:

1. Ištyrinėti K. Borutos santykį su sovietine valdžia.
2. Išanalizuoti jo kūrybinę programą.

¹Daugiau apie Kazio Borutos politines pažiūras ir veiklą tarpukariu galima rasti: Kęstutis Raškauskas, „Rašytojas ir politika: Kazio Borutos atvejis (1924–1935)“, *Darbai ir dienos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 59, 2013, p. 189–272. Prieiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/33004/1/ISSN2335-8769_2013_N_59.PG_189-272.pdf. Taip pat apie K. Borutą platesniame kairiųjų kontekste: Kęstutis Raškauskas, *Revoliucinės kultūros eksperimentas Lietuvoje (1927–1935 m.)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2014. Prieiga internetu: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2121778/datastreams/MAIN/content>.

3. Aptarti rašytojo vidinę būseną okupuotoje Lietuvoje.
4. Rekonstruoti formuojamą viešąjį K. Borutos paveikslą.

Metodai. Darbe taikoma egodokumentų tyrimų teorija, taip pat tekstologijos bei klasikiniai šaltinių tyrimų principai.

Šio darbo **šaltiniai** yra įvairaus pobūdžio Kazio Borutos egodokumentai, rašyti okupacijų metais nuo 1940 m. iki rašytojo mirties 1965 m. 1940 metų riba pasirenkama dėl pasikeitusios politinės situacijos, nulėmusios ir asmeninio K. Borutos gyvenimo pokyčius. Didžiausią šaltinių dalį sudaro tarpasmeniniai laišakai, šiek tiek laiškų skirtų atskiroms įstaigoms. Dienoraščiai ir užrašų knygutės sudaro privataus pobūdžio šaltinių pagrindą. Darbe taip pat analizuojami keli autobiografių variantai, protokolai ir tekstai, sunkiai priskiriami kokiam nors konkrečiam žanrui: juodraščių lapeliai, užfiksuotos pavienės mintys, kalbų rengimo juodraščiai, svarstymai tam tikru klausimu, kurie neįgavo nei laiško formos, nei pateko į dienoraščius.

Šaltinių korpusas sudarytas iš dalies selektyviai atsižvelgiant į išsikeltą darbo tikslą ir uždavinius. Pirmiausia pagrindiniais šaltiniais buvo nuspręsta pasirinkti visus išlikusius K. Borutos dienoraščius ir laiškus, apimančius tyrinėjamąjį laikotarpį. Vis dėlto dalyje laiškų (sesei ir žmonoms) dominuoja buitinės arba asmeninės santykių temos, todėl, nors tokie laišakai ir pasitelkiami, jie tampa tik pagalbinais šaltiniais. Taip pat renkant šaltinius paaiškėjo, kad K. Borutos archyvuose esama ir kitokių asmeninių tekstų, kuriuose rašytojas atvirai plėtoja savo mintis visuomeniniais ir kūrybiniais klausimais, todėl buvo peržiūrėti ir kitokio žanro tekstai, kurie, atmetus buitinius įrašus arba pavienes kasdieninio gyvenimo pastabas, taip pat įtraukti į tyrinėjamų šaltinių sąrašą. Prie analizuojamų egodokumentų šiuo atveju priskirti ir kai kurie oficialūs dokumentai, į kuriuos nuveda asmeniniuose tekstuose esančios užuominos. Šaltiniuose skirtingai aptariami tie patys įvykiai, todėl jie tiesiogiai susiję ir jų visuma padeda tiksliau atkurti esamą situaciją.

Istoriografija. Kadangi Lietuvoje egodokumentai kaip pagrindiniai tyrimo šaltiniai pradėti analizuoti tik prieš dešimtmetį², K. Borutos asmeninių tekstų visuma dar nėra išsamiai tyrinėta. Vis dėlto tokie tekstai buvo žinomi ir dažniausiai literatūrologų naudojami kaip pagalbinais šaltiniai. K. Borutos asmeninius tekstus daugiausia mini Vytautas Kubilius monografijoje „Kazio Borutos kūryba“³. Autorius remiasi tomis dienoraščių ir laiškų vietomis, kurios aiškiai siejasi su kūryba, su išsakytomis rašytojo

² 2010 m. pradėtas vykdyti egodokumentų tyrimams skirtas projektas LEGODOK ir vėliau išleista knyga Arvydas Pacevičius (sud.), *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

³ Vytautas Kubilius, *Kazio Borutos kūryba*, Vilnius: Vaga, 1980.

nuostatomis ir literatūrine programa. Tokios ištraukos padeda iliustruoti literatūrologo teiginius apie asmenybę, papildyti kūrėjo portretą jo paties tektais.

Nepaisant to, ši monografija, kurioje, pasitelkiant asmeninius tekstus, kuriama vienovė tarp rašytojo ir kūrybos, neturi galimybės pilnai atskleisti K. Borutos gyvenimą sovietmečiu. V. Kubilius, minėta monografiją rašęs okupacijos metais, negalėjo panaudoti ir laisvai iširti visų norimų egodokumentų, todėl detaliausiai kalbama apie K. Borutos asmenybę tarpukariu ir nacių okupacijos metais. Pristatant rašytoją sovietmečio laikotarpiu dominuoja kūrybos, jos stilistikos aprašymas, o jei kalbama apie biografiją ir asmenybę, neretai apsiribojama bendromis frazėmis – šaltiniai ir įvykiai dažnai nesukonkretinami.

Taip pat didelį indėlį į K. Borutos tyrimus įdėjo Dalia Striogaitė. Nors pradžioje jos tyrimai orientuoti į K. Borutos kūrybą⁴, vėliau vis daugėja tekstų apie rašytojo padėtį sovietmečiu, pavyzdžiui, tekstai apie Juozo Baltušio ir K. Borutos konfliktą dėl „Baltaragio malūno“ arba šio kūrinio istorija ir jo byla, kuriuose aptariamas istorinis kontekstas ir remiamasi kai kuriais egodokumentais⁵. Tai nėra platūs ir nuoseklūs viso laikotarpio tyrimai, o dažniau vieno konkretaus įvykio analizės, giliai atskleidžiančios laikotarpio realijas ir K. Borutos asmenybę.

Daugiau naujų mokslinių analizių pasirodė K. Borutos gimimo šimtmečio proga. Prie tyrinėjimų, kuriuose derinamas gyvenimas ir kūryba, grožinis tekstas ir egodokumentai, galima priskirti Viktorijos Daujotytės atliktą K. Borutos autobiografinės apysakos „Gyvenimas drauge su draugu“ analizę⁶ ir D. Striogaitės straipsnį apie vėlyvąją autoriaus strategiją perrašinėti savo kūrybą⁷.

Nors šiame magistro darbe tyrinėjami tekstai nuo 1940 m., tačiau norint kuo tiksliau įvertinti K. Borutos pažiūras, jo santykius su pažįstamais ir valdžia, svarbu pažinti ir pirmąją jo gyvenimo pusę, kuri veikia sovietmečio tekstuose, bet nėra tiesiogiai išsakoma. Rašytojo politines pažiūras, konfliktus tarp skirtingų kairiųjų kryptų ir ryšį su įvairiomis organizacijomis bei žmonėmis detaliai rekonstruoja istorikas Kęstutis Raškauskas. Jo straipsnyje „Rašytojas ir politika: Kazio Borutos atvejis (1924–1935)“ bei disertacijoje „Revoliucinės kultūros eksperimentas Lietuvoje (1927–1935 m.)“ remiantis skirtingo pobūdžio medžiaga (ne tik oficialiais istoriniais dokumentais, bet ir kūryba,

⁴ Dalia Striogaitė, „Kazio Borutos proza“, 1946; Dalia Striogaitė, *Poetinė proza: (K. Borutos kūrybos pagrindu)*, 1976; Dalia Striogaitė, „Borutos kelias į prozą“, *Literatūra*, 1973, t. 15, sąs. 1, p. 39–57. (48).

⁵ Dalia Striogaitė, „Juozas Baltušis partinio budrumo sargyboje“, in: *Naujasis Židinys – Aidai*, 2009, Nr. 8-9. Dalia Striogaitė, „Ir iš tikrųjų susipina pasaka su tikrove...“ Kūrinio istorija, in: *Baltaragio malūnas ir jo byla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

⁶ Viktorija Daujotytė, „Komunikacija kaip pamatinė pasakojimo intencija“, in: *Kazys Boruta : Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

⁷ Dalia Striogaitė, „Ar kūrinių perdirbinėjimas yra kūryba?“, in: *Kazys Boruta: Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

asmeniniais tekstais, periodika ir kt.) atkuriamas kompleksiškas to laikotarpio K. Borutos paveikslas.

Darbo naujumas ir aktualumas. K. Borutos laiškai, dienoraščiai, užrašai kartais įtraukiami į smulkesnius tyrimus ir tampa analizės dalimi, tačiau visuminio vaizdo neįgyja, lieka paraštiniais šaltiniais, papildančiais kitus pagrindinius tekstus. Šiame magistro darbe K. Borutos tekstai, kuriuose atsiskleidžia ryškus rašančiojo „aš“, yra surinkti į visumą – į bendrą jungtį turintį tekstų korpusą. Sieki įvairiuose archyvuose pasklidusius K. Borutos tekstus, esančius tarp grožinės literatūros ir oficialių dokumentų, analizuoti kaip visumą ir paversti juos pagrindiniais analizės šaltiniais galima laikyti nauja analizės prieiga bendrame šio rašytojo tyrimų kontekste.

Dauguma K. Borutą tyrinėjančių tekstų yra skirti arba siauram laikotarpiui, arba konkrečiam, specifiniam klausimui nagrinėti, o šiame tyrime siekiama apimti visą K. Borutos gyvenimo okupuotoje Lietuvoje laikotarpį ir, remiantis jo paties tekstais, panagrinėti K. Borutos asmenybę, savivoką, jo santykius su kitais ir savo meto tikrove. Literatūros istorijoje yra paplitęs K. Borutos kaip maištininko, konfliktavusio su visomis valdžiomis, ir menininko, gyvenimą ir kūrybą laikiusio viena poema, paveikslas. Vis dėlto dalis to paveikslo yra sukurta remiantis tarpukario metų kūryba ir šaltiniais, nes sovietmečiu nebuvo galima laisvai tyrinėti okupacijos metų K. Borutos asmenybės ar kūrybos, o nepriklausomoje Lietuvoje platesnių studijų šiuo klausimu nesiimta. Kadangi taip rašytojo paveikslas lieka vienpusiškas, šiame darbe siekiama detaliau ir ilgesnėje laiko atkarpoje pažiūrėti į K. Borutos savikūros procesą ir laikysenas.

Darbo struktūra. Darbas sudarytas iš keturių skyrių. Pirmame skyriuje, teorinėje dalyje, aptariamos bendrosios egodokumentų savybės ir paties K. Borutos tekstų specifika. Antrame skyriuje analizuojamos K. Borutos nuostatos jam rūpimais visuomeniniais klausimais, kurie tiesiogiai nėra susiję nei su jo kūryba, nei asmeniniu gyvenimu. Trečiame skyriuje aptariama rašytojo darbo strategija. Ketvirtoje dalyje rekonstruojamas viešojo K. Borutos įvaizdžio kūrimo procesas bei jo vidinė būseną okupacijų metais.

1. Egodokumentai

1.1. Egodokumentuose kalbančiojo „aš“ raiška

Analizuojant, kaip Kazio Borutos asmenybė atsiskleidžia jo asmeniniuose tekstuose, remiamasi egodokumentų samprata. Lietuvoje tai jau nebe naujas terminas. Po 2013 m. išėjusio straipsnių rinkinio, skirto teoriniams svarstymams ir konkrečių šaltinių analizei⁸, tiek tarp istorikų, tiek tarp literatūrologų pagausėjo egodokumentų tyrimų. Olandų istorikas Jacques Presseris, XX a. 6 deš. šį terminą įtraukęs į akademinį diskursą, egodokumentais laiko „asmeninio pobūdžio istorijos šaltinius, kuriuose įvykiai, emocijos, džiaugsmas ir rūpesčiai atsiveria iš egocentrinės „aš“ („ego“) perspektyvos, konstruojamos pirmuoju, rečiau – trečiuoju asmeniu“⁹.

J. Presseriui reikėjo termino, kuris apimtų visus jį dominančius tekstus: autobiografijas, atsiminimus, dienoraščius ir asmeninius laiškus¹⁰. Anksčiau tokio pobūdžio tekstai neretai lietuviškai vadinami asmenine, privačiąja ar intymiąja literatūra, bet naujausiuose tyrimuose vis dažniau vartojama sąvoka „egodokumentai“.

Minėta sąvoka nurodo ne tik tam tikros rūšies šaltinius, bet ir tyrėjo prieigą prie skaitomo teksto. Egodokumentai žymi kitokią buvusio ir esamo dokumento interpretaciją, iškelia subjektyvaus požiūrio į pasaulį svarbą. Egodokumentų tyrėjai teigia, kad naujai atsiradusi teorija pakeitė nusistovėjusį požiūrį į istorijos šaltinius. Iki tol šaltiniuose svarbiausia buvo objektyvi tiesa, faktai, dėmesys kreipiamas į autoriaus aprašytus įvykius arba biografiją papildančius naujus faktus, bet ne į jo jausmus ir autoriaus potyrius bei nuostatas¹¹. Būtent dėl jų šališkumo tokiais šaltiniais buvo nepasitikima, jie laikomi antraeiliais, galinčiais atlikti tik pagalbinę funkciją greta kitų šaltinių, todėl šis perėjimas nuo objektyvumo prie subjektyvumo lenkų istorikų pavadintas „Koperniko perversmu“¹².

Vadovaujantis egodokumentų tyrimo principu, analizuojant asmeninį ir išskirtinį konkretaus žmogaus požiūrį į pasaulį, jo supratimą apie patį save, galima atkurti autentiškesnį asmenybės vaizdą. Egodokumentuose „autorius nustojo būti tik

⁸ *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

⁹ Arvydas Pacevičius, „Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptis“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 115.

¹⁰ Dekker, Rudolf, „Presser’s Heritage: Ego-Documents in the study of History“, *Memoria y Civilización*, t. 5, 2002, 13–37. Prieiga internetu: <http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>, p. 14.

¹¹ Waldemar Chorążyczewski, Agnieszka Rosa, „Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 30.

¹² *Ibid.*

„kolektyvinio mentaliteto perskaitymo priemone“. Jis [pats] tapo „individualiu ir ypatingu mentalitetu“¹³. Taip įvertinamas subjektyvus požiūris į pasaulį, suvokiant, kad egodokumentais žmogus kalba apie save ir išreiškia save¹⁴, atskleidžia savo raidą ir gyvenimą konkrečiu metu. Toks požiūris į šaltinius taip pat artimas mikroistorijai, naujam istorizmui ir kai kurioms kitoms XX a. antros pusės kryptims. Tai leidžia matyti ne schematišką tam tikros epochos žmogaus vaizdą, o individualią asmenybę su savo pasirinkimais ir jausmais.

Ypatingą reikšmę egodokumentų tyrimams turi okupacijos metais rašyti asmeniniai tekstai. J. Presseris, analizuodamas egodokumentus, pirmiausia gilinasi į Olandijos žydų, gyvenusių Antrojo pasaulinio karo metu vokiečių okupacijos laikotarpiu, dienoraščius, atsiminimus, kitus dokumentus¹⁵, kurie padeda atskleisti viešojoje erdvėje negalinčio pasisakyti žmogaus padėtį.

Siekis išgirsti nutylėtą, režimo nekontroliuojamą žmogaus istoriją, tęsiasi ir sovietmečio tyrimuose. Beveik visi darbe tiriami K. Borutos šaltiniai priklauso sovietmečio laikotarpiui, kai publikuojami tekstai buvo kruopščiai tikrinami ir atrenkami, o galutinis variantas po visų perrašinėjimų galėjo būti stipriai paveiktas ideologinės pozicijos ir nutolęs nuo autentiško autoriaus teksto.

K. Borutos tekstų tyrimams svarbi egodokumentų teorijos aktualizuota asmenybės raiška. Dėl to pagrindinė tekstų jungtis – juose atsiskleidžiančiam „aš“ rūpimos temos, klausimai, o ne žanrinis panašumas, jų komplektas. Arba, tiksliau, tam tikros žanrinės savybės yra labiau linkusios išreikšti ir atskleisti autorių. Šiame magistro darbe pasitelkiama egodokumentų sąvoka, kuri leidžia sujungti visus šaltinius į vieną tekstų korpusą ir kartu nurodo jų tyrimų kryptį.

Prie egodokumentų dažniausiai priskiriami dienoraščiai, laiškai, kelionių užrašai, atsiminimai, autobiografijos, nes būtent tokiuose tekstuose rašantysis turi galimybę išreikšti save. Nors nagrinėjamų šaltinių žanriniai skirtumai darbe nėra esminiai (svarbiausia yra juose atsiskleidžiantis kalbantysis „aš“) ir teoriniai klausimai nėra išsamiai aptariami, tačiau verta atkreipti dėmesį į skirtingų tekstų grupių ypatumus. Norint kuo tiksliau suprasti teksto reikšmę, rašantįjį ar jo santykį su adresatu, svarbu atsižvelgti į rašymo būdą ir situaciją.

Didžiąją dalį šio tyrimo šaltinių sudaro laiškai, kurie pasižymi specifinėmis savybėmis, darančiomis įtaką tokių tekstų skaitymui. Literatūrologė Aistė Kučinskienė

¹³Stanislaw Roszak, „Egodokumentai – mėginimas istorijos šaltinyje atrasti slypintį autorių“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 51.

¹⁴Waldemar Chorążyczewski, Agnieszka Rosa, *op. cit.*, 30.

¹⁵Rudolf Dekker, *op. cit.*, 17.

savo disertacijoje išsamiai aptaria įvairias epistolikos tyrimo perspektyvas. Plėtodama naratologės Elizabeth Jane MacArthur idėją, kurioje kalbama apie epistolinio naratyvo metonimiškumą, išryškina „kitokį laiškams būdingą tekstinės ir užtekstinės tikrovių santykį: akcentuojamas metonimiškas laiško santykis su referentais – minimais objektais ir situacijomis (dalis reprezentuoja visumą).“¹⁶

Dalis dalykų adresatui ir adresantui yra savaime suprantami, bet tekste tiesiogiai neišsakyti. Dėl to skaitant rankraštinių laišką kitu istoriniu momentu ir kitam žmogui nei jis skirtas, gali atrodyti, kad laiškui trūksta daug informacijos, jis sunkiai suprantamas. Liz Stanley išryškina skirtumą tarp atskirų rankraštinių laiškų ir rengėjo parengtos laiškų visumos kaip vientiso teksto. Laiškų rengėjas kontekstualizuoja laiškus, komentarais užpildo neaiškias užuominas, pateikia trūkstamą informaciją¹⁷.

Panašų darbą turi atlikti ir archyvuose išsisklaidžiusių laiškų tyrėjas, kuris neturi visų šių naudingų nuorodų, komentarų ir paaiškinimų. Laiške svarbus ne tik pats tekstas, bet ir jame dalyvaujantys socialiniai, politiniai, biografiniai, kultūriniai kontekstai. Fragmentiškumas, nors ir skirtingo laipsnio, paprastai būdingas visiems egodokumentams. Kadangi, remiantis egodokumentų teorija, įvairūs asmeniniai tekstai analizuojami kaip visuma, neretai jie patys vienas kitą paaiškina ir papildo, taip sukurdami pilnesnį pasakojimą. Pačiuose tekstuose būna nuorodų, vedančių prie kitų šaltinių.

Esant svarbiam klausimui, rašantysis skirtingose situacijose gali išreikšti savo poziciją. Pavyzdžiui, iškilus ginčui dėl K. Borutos apysakos „Sunkūs paminklai“ publikavimo, savo reakciją ir nuomonę autorius užfiksuoja dienoraštyje, laiškuose, kurie vėliau nuveda ir prie susirinkimų protokolų. Nors analizuojant kurį nors vieną iš šių šaltinių situacija išliktų neaiški, tačiau šiuos tekstus nagrinėjant bendrai atsiskleidžia gana detalus viso proceso vaizdas. Be to, tokie pasikartojimai ir persidengimai suteikia daugiau patikimumo.

Egodokumentuose detalės yra reikšmingos, tačiau trūkstant informacijos kiek įmanoma tiksliau atkurti buvusią situaciją, sudėtinga iš to daryti kokias nors galutines išvadas. Atsiranda tikimybė suabsoliutinti galimai momentinį, atsitiktinį pasakymą, kuris kitame šaltinyje jau gali būti paneigtas ar prieštarauti prieš tai išsakytoms mintims. Egodokumentuose dominuoja procesas, tapatybės kūrimasis, nuolatinis mąstymas, o ne baigtinis rezultatas.

Kristina Bartkienė, analizuodama skirtingus žanrus, pastebi dienoraščių fragmentiškumą. Juose nėra visa aprėpiančio žvilgsnio iš viršaus. Fiksuojami dienos

¹⁶ Aistė Kučinskienė, *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas*: daktaro disertacija, Vilnius, 2016, p. 29.

¹⁷ Margaretta Jolly, Liz Stanley, “Letters as / not a Genre”, in: *Life Writing*, 2005, vol. 1, No. 2, 109. Prieiga internetu: <http://www.oliveschreinerletters.ed.ac.uk/jolly&stanley.pdf>

įspūdžiai, tačiau iš gausių įvykių atrenkami tie faktai, kurie tuo metu atrodo svarbūs rašančiajam. Nėra nuoseklaus išorinio pasaulio vaizdo, jis pasklidęs atskirų dienų įrašuose, o „pateikti sprendimai ir išvados yra sąlygoti ką tik praėjusio vyksmo, todėl yra emocionalūs, susiję su išgyventais įvykiais ir vėliau gali būti paneigti kitų įvykių arba pasikeitusio autoriaus požiūrio“¹⁸.

Vis dėlto Rimantas Glinskis teigia, kad „[d]ienoraščiui, kitaip nei laiškui, būdingas temų ir intonacijų vientisumas“¹⁹. Jo manymu, kasdienis rašymas nepaisant nuotaikų ar problemų kaitos, leidžia išryškėti pasikartojančioms temoms, mintims. Jeigu autorius dienoraštį rašo sąžiningai, tokie dalykai neišvengiami: „dešimtmečiais dienoraščio autorius sukasi tų pačių ar panašų problemų rate, išsako tuos pačius lūkesčius, džiaugsmus, nuogastavimus ar nusivylimus. Kartojasi tos pačios reakcijos į įvykius, tos pačios temų grupės. Monotonija, autentiškas santykis su pasauliu, savotiška kasdienybės filosofija“²⁰, o dienoraštyje rašančiojo „aš“ nepastovumas irgi yra pastovus.

K. Borutos dienoraštyje galima išskirti dvi plotmes. Vienas iš pagrindinių ir nuolat pasikartojančių rašytojo dienoraščių motyvų yra saviugda. Autorius sudarinėja savo darbo planus ir konkrečias užduotis, kurias turi atlikti iki nurodyto laiko, o vėliau save stebi ir vertina, paskui vėl iš naujo perrašo tikslus ir kontroliuodamas save ragina nuosekliai dirbti. Dienoraštis tampa vieta, kurioje fiksuojama pažanga, kuriami ateities planai ir bandoma save disciplinuoti.

Kitose dienoraščių vietose dominuoja ne veiksmų analizė, jų nuoseklus aprašymas, bet emocinė reakcija į kažkokį nutikusį įvykį, kuris dienoraštyje gali būti net detaliam neapibūdintas. Skaitytojas mato tik rašytojo emocinę išraišką į tai, kas nutiko, didesnės istorijos fragmentą. Dienoraštis tampa išsikalbėjimo vieta, kur galima išsakyti visą nepasitenkinimą, kritikuoti tvarką, reaguoti į kokią nors konkrečią situaciją jos nedetalizuojant, nes pačiam rašančiajam tai yra žinoma, todėl nėra būtina išsamiau aprašyti. Taip dienoraščiuose susijungia laiškas ir egodokumentikos žanrams būdingas fragmentiškas pasakojimas.

K. Borutos dienoraščiai atrodo kaip visiškai privati vieta, skirta labiau savipagalbai: fiksuoti savo psichologinę būseną, išreikšti emocijas ar kaip darbo disciplinos priemonė. K. Boruta niekur neužsimena apie dienoraščių publikavimo galimybes ar jų saugojimą. Kartais kitų rašytojų dienoraščiuose, rašytuose sovietmečiu, vienaip ar kitaip išlenda mintis apie numanomą tekstų viešinimą (pavyzdžiui, Juozo Baltušio, Vinco Mykolaičio-Putino

¹⁸ Kristina Bartkienė, *XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida*, 2010, p. 27–28.

¹⁹ Rimantas Glinskis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 33.

²⁰ *Ibid.*, 19.

dienoraščiuose), o K. Borutos tekste nėra jokių užuominų apie sąsiuvinį likimą po rašytojo mirties, tam tikrų kalbinių nuorodų į numanomą skaitytoją ar papildomo nesuprantamų detalių išaiškinimo.

Tekste pasitaiko daug trumpinių. Beveik visi tikriniai žodžiai, kurie kalbėtojui gerai žinomi ir ne kartą vartojami tekste, yra pateikti nepilna forma. Trumpinių variantai pasitaiko skirtingi, nėra vienos nuoseklios sistemos. Rašytojo kūrinų pavadinimai dažniausiai užrašyti tokiomis formomis kaip „SP“, „MS“, „MSt“, „Med. St.“, „BM“, „Balt. Malūnas“, „Suv. arimai“²¹ ir pan.

Panaši situacija atsiskleidžia ir kalbant apie vardažodžius. Remiantis kitų rašytojų dienoraščių praktika, galima manyti, kad kai kuriais atvejais okupacijos metais trumpinimas pasirenkamas siekiant užšifruoti asmenį, tačiau K. Borutai tokie trumpinimai – neretai jo privataus rašymo stiliaus dalis. Linkstama trumpinti tuos vardažodžius, kurie rašytojui artimiausi, kasdieniai ir gerai atpažįstami iš konteksto, todėl paliekami inicialai prie viešai žinomos situacijos leidžia lengvai dešifruoti minimą asmenį, pavyzdžiui: „jei nespės J. B. [Juozas Baltušis] duoti recenzijos „SP“ [„Sunkiems paminklams“] – spiauti, tepalauks...“²². Tuo labiau, jeigu įvykis yra svarbus, jis ne kartą minimas dienoraštyje ir kai kur kalbant apie tą pačią situaciją yra pavartojamas pilnas vardas ar pavardė. Tik mažiau jam pažįstamų, pirmą kartą minimų žmonių vardus rašo pilna forma, o toliau įvairūs trumpiniai. Panaši situacija su įstaigų pavadinimais ar renginiais, pavyzdžiui: „Jaun. Gretų brigada“, „Kaunas su lit. vakarais“. Taigi trumpinimą galima laikyti įprasta K. Borutos tekstų dalimi. Skaitytojui, į tekstus žvelgiančiam iš laiko perspektyvos, tie kodai gali būti nesuprantami, tačiau bent kiek pasigilinus į K. Borutos gyvenimo kontekstą jie nesunkiai iššifruojami.

1.2. Kazio Borutos egodokumentų apžvalga

Didžioji dalis magistro darbe analizuojamų egodokumentų yra tik rankraščiniai. 1976 m. buvo išleistas K. Borutos raštų tomas²³, kuriame pateikti autobiografiniai tekstai, dienoraščių fragmentai ir dalis laiškų, tačiau šis tomas sudarytas iš tikslingai atrinktų šaltinių ir neapima visumos. Sudarytoja nurodo dvi priežastis, ko buvo siekiama parenkant tam tikrus laiškus: „1) parodyti K. Borutos kelią į literatūrą, jo dalyvavimą literatūriniame gyvenime, pastangas burti pažangiuosius antifašistinius rašytojus, jo indėlį į „Trečio

²¹ „Sunkūs paminklai“, „Mediniai stebuklai“, „Baltaragio malūnas“, „Suversti arimai“.

²² Boruta Kazys, [Dienoraštis], 1957-12-20, *LLTIB RS F60-1042*

²³ Kazys Boruta, *Drauge su draugais* [Raštai, t. 10], Vilnius: Vaga, 1976.

fronto“ organizavimą ir leidybą, 2) atskleisti rašytojo asmenybę.“²⁴ Tikėtina, kad panašūs motyvai lėmė ir konkrečių dienoraščių fragmentų parinkimą.

Be to, šiame raštų tome dominuoja tekstai iš tarpukario, pavyzdžiui, iš 235 skelbiamų laiškų tik 65 yra rašyti po 1940 m., todėl, nors egodokumentams skirta visa knyga, tačiau medžiaga, reikalinga konkrečiai šiam magistro darbui, sudaro mažesnę jos dalį. Šiame darbe pasitelkiami ir minėtuose raštuose publikuoti šaltiniai, tačiau ne kaip pagrindinė, o kaip pagalbina medžiaga, nes paskelbti variantai ne visada atitinka rankraščiuose išlikusius autentiškus tekstus. Siekiant išlaikyti kuo originalesnį tekstą, darbe cituojama iš archyvuose esančių tekstų, nes „Raštai“ leisti sovietmečiu, todėl yra daug kupiūruotų vietų. Apie tai skaitytojas informuojamas: „Kupiūruojamos vietos pažymimos daugtaškiu <...>. Kupiūruojamos pernelyg intymios pastraipos ir frazės, necenzūriniai žodžiai ir posakiai, nepagrįstai neigiami kurių-ne-kurių žmonių ar įvykių vertinimai ir kt.“²⁵ Panašu, kad dalis tekstų į knygą išvis nepateko dėl sovietmečio cenzūros. Dalį laiškų knygos sudarytoja Valerija Vilnonytė surinko iš pačių adresatų, tačiau ne visi jie buvo panaudoti. Bela Zaleskaja, siūsdama jai rašytus K. Borutos laiškus, išsako savo nuomonę: „Štai tie du laiškai, kuriuos turiu. Kažin, ar galėsite panaudoti juos – ten yra dalykų nespausdintinų. Pagaliau, Boruta yra Boruta...“²⁶. Galiausiai buvo publikuotas tik vienas laiškas iš dviejų, bet ir šis kupiūruotas.

Lyginant originalus su publikuotais tektais, buvo pastebėta, kad ne visos kupiūruojamos vietos yra pažymėtos. Kartais iš teksto dingsta vienas kitas sakinytis ar kelios pastraipos, o knygoje tai nenurodyta. Tokiu būdu kuriamas netikslus K. Borutos tekstų vaizdas, sudėliotas iš parankių citatų. Pavyzdžiui 1961 m. rugsėjo 9 d. dienoraščio įrašas rankraštyje sudarytas iš epigrafo ir keturių pastraipų, o išspausdinamas tik epigrafas ir pirma bei trečia pastraipos. Antros ir ketvirtos praleidimas nenurodomas:

„Atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir
mes atleidžiame mūsų kaltininkams.“

Šventi žodžiai. Taip ir reikia gyventi. Visos nesantaikos drumsčia širdį ir užstoja pasaulį. O poetui reikia gyventi atvira širdimi.

Vakar susitikau su J. ir kalbėjomės kaip seni draugai. Net išgėrėme. Taip ir gerai. Nėra ko mums senatvėje dėl praeities kivirčytis.

Su visais žmonėmis, su kuriais susitakai – laimingai ar nelaimingai, – reikia surasti santaiką. Tada surasi taiką ir su pačiu savimi.

²⁴ *Ibid.*, p. 408.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Belos Zaleskajos laiškas V. Vilnonytei, rašytas 1973.I.10. Pridėtas prie K. Borutos archyvo: „K. Borutos laišakai Belai Zaleskajai 1963–1964“, *LNB RS F10-403*.

Vakar vėl išklydau iš kelio. Reikia iš naujo grumtis – priprasti prie nustatytos tvarkos ir sukttis ratu. Reikia priprasti prie režimo ir išmokti iš naujo dirbti. Tai vienintelis išsigelbėjimo būdas.²⁷
[publikacijoje praleistos vietos paryškintos mano, – B. D.]

Vietomis knyga panašėja į citatų rinkinį (ypač dalyje „Dienoraščio fragmentai“), nes iš nuoseklių dienoraščio įrašų yra išsirenkama po kelis sakinius. Pavyzdžiui, iš 1959 m. rugpjūčio 26 d. įrašo knygoje pateikiama tik pirma pastraipa, likusios trys neminimos, o iš vienerių metų įrašų sąsiuvinyje pasirenkamos tik kelios dienos, kurias nusprendžiama publikuoti.

Toliau lyginant rankraščius su knygoje pateiktu tekstu, matomi ir faktiniai neatitikimai. Keliose knygos vietose yra sumaišytos datos. 1957 m. gruodžio 9 ir 12 d. dienoraščio įrašai yra nukelti prie 1961 m., o vietoj 1960 m. lapkričio 25 d. yra užrašyta 1960 m. rugsėjo 25 d. Taip pat leidimui ruošiami tekstai buvo priartinti prie tuometinių rašybos ir skyrybos normų. Taigi nors šis K. Borutos raštų tomas yra didžiausia ir pagrindinė knyga, skirta jo egodokumentams, tačiau siekiant išlaikyti kuo didesnę tekstų autentiškumą ir jų pilnumą darbe remiamasi archyvuose esančiais originalais. Neretai K. Boruta rašydamas palieka klaidų, renkasi netipinę skyrybą. Cituojant visa tai nekeičiama, paliekamas autentiškas tekstas.

Gausiausia K. Borutos archyvo dalis saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – *LLTIB RS*). Šiame rankraštyne yra jo dienoraščiai, užrašų knygutės, pavieniai lapai, kelios autobiografijos versijos ir 217 jo laiškų. Kita didelė dalis laiškų (72 vienetai) saugoma Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų spaudinių ir rankraščių skyriuje (toliau – *LNB RS*). Šios bibliotekos skyriuje galima rasti laiškų fotokopijų, gautų iš archyvų, esančių Rusijoje. Beveik visi okupacijos metais rašyti laiškai, publikuoti „Raštuose“, yra iš šio rankraštyno. Dar 30 laiškų yra saugoma Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau – *LLMA*). Kiti 6 K. Borutos laiškai ir kitokio tipo rašteliai rasti Maironio lietuvių literatūros muziejuje (toliau – *MLLM*). Vienas K. Borutos autobiografijos variantas, jo pamąstymai, dienoraščio fragmentas ir 55 laiškai, rašyti Jadvygai Čiurlionytei bei 7 Valerijai Čiurlionytei-Karužienei yra patekę į Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrių (toliau – *VUB RS*). Taip pat asmeniniame dukros Eglės Borutaitės-Makariūnienės archyve saugoma 117 K. Borutos laiškų jai²⁸, rašytų nuo 1941 m. iki 1965 m.

Iš viso skirtinguose archyvuose rasti 504 Kazio Borutos laiškai įvairiems adresatams, tačiau atsižvelgiant į darbo temą ir ribotą apimtį ne visi laiškai analizuojami.

²⁷ Kazys Boruta, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1047.

²⁸ Darbe šiais šaltiniais nesinaudojama, tačiau jie įtraukti į bendrą laiškų sąrašą.

Daugiausia laiškų yra skirtų šeimos nariams (dukrai, žmonoms, sesei). Pavyzdžiui, yra išlikę 90 laiškų, rašytų trečiajai žmonai Elgai. Šie šaltiniai iš privataus archyvo į rankraštyną pateko tik 2017 m., kai juos perdavė Elgos sūnus Gediminas Motuza. Tokiuose šaltiniuose vyrauja asmeninės santykių temos arba buitiniai kasdieniai klausimai, todėl darbe jie pasitelkiami retais atvejais ir dažniausiai kaip kontekstiniai šaltiniai.

Nors didžioji dalis K. Borutos egodokumentų vis dar nėra paskelbta, tačiau galima rasti ir vieną kitą publikuotą tekstą, kuriuo kaip pagrindiniu ar pagalbiniu šaltiniu remiamasi ir šiame tyrime. Daugiausia tai yra pavienių tekstų publikacijos, pasitaikančios periodikoje arba įvairiuose dokumentų rinkiniuose²⁹. Vytautas Kubilius dar sovietmečio pabaigoje žurnale *Pergalė* publikavo keletą K. Borutos užrašų iš jo sąsiuvinų ir juodraštnių lapelių³⁰, taip pat su parengėjos Nijolės Gaškaitės įvadiniu tekstu buvo paskelbti 6 Lietuvos Ypatingajame archyve saugomi K. Borutos laišakai J. Čiurlionytei, rašyti iš Rasų konclagerio³¹. Dalia Striogaitė yra surinkusi įvairius K. Borutos tekstus ar jų ištraukas, susijusias su *Baltaragio malūnu*, ir jas pateikusi skaitytojams³², taip pat publikavusi K. Borutos užrašus iš kelionės po Karaliaučių ir komentarą apie tai³³.

Archyvuose yra viešų su K. Boruta susijusių dokumentų, pavyzdžiui, susirinkimų protokolų, pareiškimų ir pan. Darbe jie taip pat pasitelkiami, nes nuosekliau paaikškina situaciją ir naujomis detalėmis papildo kituose šaltiniuose aprašomus įvykius. Viena iš K. Borutos šaltinių savybių yra plona riba tarp privataus ir viešo kalbėjimo. Įvairių žanrų ir privatumo tekstuose K. Boruta išsako panašias mintis, skiriasi tik mandagumo laipsnis (bet ir tai ne visada). Taigi surinkus nemažą dalį okupacijos metų tekstų analizuojama juose atsiskleidžianti K. Borutos asmenybė, šio rašytojo pažiūros.

²⁹ „Vienas K. Borutos laiškas iš Lukiškių“, in: *Lietuvos archyvai*, T. 10, 1998, p. 43–45.

³⁰ Kazys Boruta, „Iš Kazio Borutos archyvo“, parengė Vytautas Kubilius, *Pergalė*, 1988, Nr. 9, p. 145–156. Vėliau šis tekstas perpublikuotas knygoje *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1991.

³¹ „Kazio Borutos laišakai iš Rasų konclagerio žmonai Jadvygai Čiurlionytei (1947 m.)“, parengė Nijolė Gaškaitė, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 17, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 224–235. Prieiga internetu: (<http://www.partizanai.org/laisves-kovu-archyvas-17-t-1996-m/3564-rankrasciai-nedega>).

³² „*Baltaragio malūnas*“ ir jo byla: pirmoji Kazio Borutos „Baltaragio malūno“ redakcija, straipsnis, skirtas kūrinio istorijai, dokumentinė ir literatūrinė medžiaga, parengė Dalia Striogaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

³³ Dalia Striogaitė, „Königsbergo trauka. Karaliaučiaus nostalgija: [apie rašytojo Kazio Borutos kelionės vaizdelį „Per Nemuną į Karaliaučių“]“ – Su K. Borutos archyviniu tekstu, in: *Krantai*, 2017, nr. 1, p. 34–36. Prieiga internetu: <https://kranturedakcija.lt/3d-flip-book/krantai-2017-nr-1/>

2. Kazio Borutos pažiūros visuomeniniais klausimais

Kazys Boruta nuo pat jaunystės pasižymėjo tvirtu charakteriu, buvo linkęs atvirai ginčytis su nustatyta tvarka ir valdžios nurodymais, kurie jam buvo nepriimtini. 1924 m. dienoraštyje kūrėjas paskelbė esąs „iki kaulų socialistas“, o „[s]ocializmas tai nauja mano religija“³⁴. Tarpukariu K. Boruta – ne tik žinomas rašytojas, bet ir aktyviai visuomeniniame gyvenime dalyvaujantis kairysis intelektualas, besirūpinantis socialistinių idėjų sklaida. Kadangi to meto Lietuvos valdžia atidžiai stebėjo visus kairiuosius judėjimus, dėl savo veiklos Boruta ne kartą patyrė įvairias represijas, tačiau aktyvus domėjimasis bendraisiais visuomeniniais klausimais ir diskusijų kėlimas išliko svarbus ir vėlesniame jo gyvenimo periode.

Kiekvienas laikmetis atskleidžia skirtingus konfliktus ir problemas, kurias rašytojas siekė išspręsti. Įtampa tarp režimo ir K. Borutos neblėso ir nacių okupacijos metais. Nors vėliau, jau sovietinėje Lietuvoje, galios pozicijos pasikeičia ir valdant komunistams dalis tarpukario kairiųjų intelektualų užima auštus postus, tačiau ir tuo laikotarpiu aptariamas kūrėjas neišvengia konfrontacijos. Dienoraštyje savo situaciją jis įvertina taip: „Sunkus dalykas konfliktas su savo amžiumi, bet tuo keliuėjai ir turi eiti ligi galo. Toks tavo likimas. Ir nėra ko dėl to graužtis.“³⁵

Šiame skyriuje analizuojama K. Borutos pozicija kai kuriais jam svarbiais klausimais, dėl skirtingo požiūrio į svarstomas problemas išryškėjęs konfliktas su tuometine valdžia, pasireiškiantis tiek įvairiais veiksmais, tiek tiesiogine kritika režimui. Šiame skyriuje apsiribojama bendresnėmis temomis, kurios neliečia konkrečios paties K. Borutos kūrybos ar jo asmeninių klausimų.

Pasakytas netinkamas viešas žodis sovietmečiu gali būti pavojingas, bet kuris pasisakymas gali susilaukti ne mažesnės reakcijos ir pasekmių nei kiti darbai. Vis dėlto daugelis griežtesnių K. Borutos minčių liko juodraščiuose taip ir nepatekę į oficialias kalbas ar spaudai ruošiamus tekstus. Nepaisant to, šie šaltiniai parodo rašytojo jausenas, atskleidžia jo sudėtingą situaciją pokariu. Minėtuose šaltiniuose galima stebėti minties formavimo procesą: neretai kelis kartus išdėstomos panašios idėjos, kurios tarpusavyje beveik nesiskiria, todėl ne visada paprasta suvokti tokių minčių išdėstymo tikslą ir numatomą paskirtį.

Rašytojo archyve galima rasti mažų, pavienių lapelių su padrikomis mintimis, užrašytomis pieštuku, arba tekstų, kurių sakiniai tiesiog nutrūksta viduryje, tačiau

³⁴ Boruta Kazys, „Aš dėl savęs: [dienoraštis]“, 2024-01-11, *LLTIB RS F60-1040*.

³⁵ Boruta Kazys, [Dienoraštis], 1961-12-28, *LLTIB RS F60-1048*.

dažniausiai šie fragmentai archyve glaudžiasi prie kurio nors iš užbaigtų tekstų. Tarp tokių užbaigtų tekstų yra 1957 m. K. Borutos kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumo, autobiografija (nors ji turi keletą skirtingų variantų), kalba šešiasdešimtmečio minėjime ir tekstas pavadinimu „Seni draugai“³⁶. Taigi remiantis šiais ir kitais kontekstiniais šaltiniais analizuojama, kokiais aspektais ir kaip K. Boruta kritikuoja sovietinę valdžią, kokios yra autentiškos rašytojo nuostatos ir kaip pateikiamas jo buvimas sovietmečio visuomenėje.

2.1. Represijų kritika

Tarp Kazio Borutos tekstų labai nedaug yra išlikusių rašytų karo metais, todėl neturint užfiksuotų tiesioginių autoriaus minčių sunku atkurti jo pažiūras pirmosios sovietinės okupacijos ir nacių okupacijos metais. Iš kai kurių veiksmų ir kitų žmonių atsiminimų galima matyti, kad jo pozicija nesutapo su valdžios. Pavyzdžiui, žinomas dalykas, kad Kazys Boruta nacių okupacijos metais padėjo gelbėti žydus, tačiau apie tai mažai kur kalbama. Gelbėjimu besirūpinusi Ona Šimaitė prisimena, kad pats K. Boruta yra padėjęs daugeliui Vilniaus ir Kauno žydų bei kitiems persekiojamiems žmonėms, taip pat dalyvavo svarstant jų gelbėjimo planą: „Dar išvakarėse prieš suvarant Vilniaus žydus į getą, buvo pas Borutas susirinkimas, kaip padėti persekiojamiems žydams.“³⁷ Pats K. Boruta apie tai užsimena labai fragmentiškai ir šifruotai tik viename laiške Marijonai Čilvinaitei, kalbėdamas apie O. Šimaitės veiklą³⁸, o kitur tokie klausimai nutylimi.

Antrosios sovietinės okupacijos metais pats K. Boruta buvo vienas tų rašytojų, kuris susilaukė griežtų bausmių, jo pavardė dešimtmečiui dingo iš literatūros lauko, o vėlesni bandymai grįžti prie kūrybinio darbo buvo kupini sunkumų. Apysaka „Baltaragio malūnas“ bene daugiausiai aptartas ar bent jau minimas K. Borutos kūrinys, parašytas okupacijos metais. Kadangi nagrinėjama apysaka „sukūrė pirmą ryškią literatūros lauko ideologinės cenzūros situaciją“³⁹, šio kūrinio išleidimas ir jo recepcija ne tik aptariama literatūrologų, bet atkreipia ir istorikų dėmesį. Genriko Zimano recenzijoje „Suprietarinta tautosaka“⁴⁰ apysaka buvo įvertinta kaip neatitinkanti tarybinės literatūros reikalavimų.

³⁶ Kazys Boruta, „Autobiografija“, *LLTIB RS*, F60-1067; Kazys Boruta, [Medžiaga autobiografijai: fragmentai], *LLTIB RS* F60-1116. Kazys Boruta, „Autobiografija. Biografinės ir bibliografinės datos“, *LLTIB RS* F60-621; Kazys Boruta, „1. Pakelės akmens laimė/ Autobiografijos vietoje/. 2. Seni draugai“, *LLTIB RS*, F60-207; Kazys Boruta, „Kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumo 1957 m.“, *LLTIB RS* F60-918; Kazys Boruta, „[Savo gyvenimo apžvalga, apsvarstymai, planai]“, *LLTIB RS* F60-1102; Kazys Boruta, „[Padėkos žodis]“, *LLTIB R* F60-1119.

³⁷ Eglė Borutaitė–Makariūnienė (*sud.*), *Susitikimai su Kaziu Boruta: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 83.

³⁸ Kazys Boruta, Laiškas Marijonai Čilvinaitei, 1943-11-18, LNB RS F64-72:.

³⁹ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018, 250.

⁴⁰ Genrikas Zimanas, „Suprietarinta tautosaka“, *Tiesa*, 1945, lapkričio 25, p. 6.

Pats K. Boruta 1946 m. suimtas ir nuteistas už ideologinį pasyvumą, nes neįdavė kitų asmenų, tuo metu užsiėmusių antitarybine veikla.

Iš likusių tekstų matoma, kad K. Boruta rūpinasi ne tik savo padėtimi, bet nori pagelbėti ir kitiems rašytojams, atsidūrusiems tokioje pačioje situacijoje. 1947 m. sėdėdamas kalėjime K. Boruta rašo laišką Antanui Venclovai prašydamas padėti „kuo greičiau išeiti iš šitos beprasmiškos klaikumos. Čia visą laiką dunda traukiniai, ir jie gali nunešti mane ilgam arba ir negrįžtamai“⁴¹. Nors rašytojas yra sudėtingoje situacijoje ir nieko negali pakeisti, tačiau kreipdamasis į įtakingesnę draugą jis užtaria ir savo kolegą Petrą Juodelį, prašydamas pasirūpinti jo gerove:

Dar vienas prašymas, Antanai! Taip kaip aš visai atsitiktinai ir per kvailių provokaciją į duobę įkritęs ir Petras J. – Per šiuos metus nelaimėje man teko jį tikrai pažinti ir įvertinti. Tai nepaprastai gražus žmogus ir vertingas mūsų kultūros darbininkas. Gelbėkit jį kaip nors. Šitų sąlygų jis ilgai nepakels. O jo toks beprasmiškas pražudymas, būtų didžiausia mūsų kultūros gėda. Pasirūpinkit, kad jį perkeltų bent į Rasas ar, pagaliau, leistų namo savo darbo dirbti. Negi dėl kvailių provokacijų turi žūti mūsų tauriausieji kultūros darbininkai? Padėk, Antanai.⁴²

1949 m. K. Boruta išleistas į laisvę, tačiau, kadangi buvo teistas, kurį laiką negalėjo niekur įsidarbinti ir užsiėmė pavieniais anonimiais vertimais. Į Rašytojų sąjungą, iš kurios oficialiai buvo pašalintas 1946 m., kūrėjui leista sugrįžti tik po dešimtmečio. Rašytojas pats patyręs totalitarinės valdžios kontrolę, taip pat matęs kitų žmonių, tarp jų ir senų pažįstamų, suėmimus, pasinaudojęs atlydžio metu pasikeitusia politine situacija ir pagerėjusia savo pozicija (nors ir netvirta), planuoja pasakyti griežtą kalbą, kurioje būtų kritikuojamos valdžios represijos.

Tarp K. Borutos užrašų yra tekstas „Seni draugai“. Rankraštyje nėra nurodyta pastarojo teksto paskirtis, tačiau literatūrologas Vytautas Kubilius, publikavęs šį ir kelis kitus šaltinius, šias mintis sieja su 1957 m. kalba ir teigia, kad šį fragmentą K. Boruta rašė „ketindamas pateikti rūstų kaltinimą kulto laikų represijoms, baimei, pataikūniškumui“⁴³. Nors galutiniame kalbos variante tokių jo idėjų neliko, šios juodraštyje esančios mintys detalai atskleidžia K. Borutos poziciją ir jo nepasitenkinimą esama tvarka. Jis siūlo peržiūrėti pokariu nuteistųjų bylas ir keisti nusistovėjusias bausmes:

⁴¹ Kazys Boruta, „15 laiškų A. Venclovai literatūriniais ir asmeniniais reikalais ir kt.“, 1947-04-09, *LLTIB RS* F1-5049.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1991, 426.

Ar ne laikas būtų dabar, kai Lietuvoje nugalėjo socialistinė santvarka ir visa Tarybų S-ga žengia į komunizmą, peržiūrėti mūsų literatūros darbininkų bylas, pervertinti jų klaidas, kurios juos nuvedė į nusikaltimus ir jie bendra tvarka buvo pasmerki kaip liaudies priešai? Ar ne per lengvai ir greitai spęsta? Mes visi žinome, kad į tas liaudies priešų eiles pateko ne koki reacionieriai, smetonininkai ir kitoki, bet kaip tik buvę buržuaziniiais laikais pažangieji rašytojai – kaip P. Juodelis, O. Lukauskaitė, V. Katilius, Jankauskas, A. Biliūnas ir kiti, na ir aš buvau kurį laiką prie jų priskirtas.⁴⁴

Planuodamas idėjas išdėstyti viešai K. Boruta ieško argumentų, atitinkančių sovietinės valdžios viziją. Eilinį kartą pabrėžia minimų žmonių, o kartu ir savo, kairuolišką praeitį neminėdamas tų faktų, kurie gyvenant sovietinėje Lietuvoje būtų nenaudingi ir neatitiktų vyraujančios ideologijos. Įvertinęs suėmimų tvarką, toliau K. Boruta atkreipia dėmesį į valdžios elgesį su žmonėmis po „išlaisvinimo“. „Vieni jų žuvę, kiti grįžta atlikę bausmes ir galbūt supratę savo klaidas, bet atitrūkę nuo gyvenimo, išvargę, pasimetę, užguiti.“⁴⁵ Jis kelia klausimą, kas su tokiais rašytojais bus daroma. K. Borutos manymu, neduoti galimybių grįžti į kultūrinį gyvenimą būtų klaida, galima „sudaryti sąlygas ir tiems, kurie suklydo persilaužimo metais, grįžti atgal į mūsų kultūros darbą“⁴⁶.

Jis abejoja suėmimų tikslingumu ir pateikia savo ir bičiulės Onos Lukauskaitės-Poškienės pavyzdį. Bandydamas savo pozicijos teisingumu įtikinti numanomą adresatą K. Boruta aptariamame tekste naudoja sovietinius šampus, frazes, argumentuodamas remiasi valdžios logika, bando parodyti tiek savo, tiek kitų ryšį su kairiąja ideologija, akcentuojama jų tarpukario veikla. Apie O. Lukauskaitę-Poškienę rašo, kad „ji buvo ne kokia reacionierė, bet pažangi moteris, jaunystėje buvus net komjaunuolė“.

K. Boruta taip pat pasitelkia psichologinius argumentus įvertindamas sunkius karo metus, kaitą ir tai, kad buvo sudėtinga suvokti visą įvykių procesą: „Pas mane užėina karo metais pasimetusi, šeimą praradusi, pakrikusiais nervais moteris, nepajėgianti neramiu metu suvokti istorijos raidos ir įklimpusi į buržuazinių nacionalistų pinkles su beprasmišku rašpalaikiu.“ Tokiais žodžiais bando sumažinti nusikaltimo reikšmę.

K. Boruta pateikia pasimetusio, gal kiek naivaus, susipainiojusio žmogaus situaciją, pašalindamas sąmoningo, idėjinio apsisprendimo galimybę. O už poelgį „[t]a pasimetusi moteris su savo kvailais raštais nuteisiama, kliūva ir man, tam „išdavikui“, tylėjusiam ir nežinojusiam, ką daryti, bet užtat išaukštinama buvusi „skautų vadė“⁴⁷ ir padaroma kone liaudies poete“⁴⁸. Tačiau rašytojas svarsto, „ar gerai, kad ana suklydusi moteris buvo

⁴⁴ Kazys Boruta, „1. Pakelės akmens laimė (Autobiografijos vietoje). 2. Seni draugai“, *LLTIB RS F60-207*.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Valerija Valsiūnienė

⁴⁸ Kazys Boruta, „1. Pakelės akmens laimė (Autobiografijos vietoje). 2. Seni draugai“, *LLTIB RS F60-207*.

pasmerkta ir atstumta kaip liaudies priešas?“⁴⁹ Jis norėtų ieškoti kitų galimybių ir leisti tokiems žmonėms įsijungti į kultūrinį darbą, nes mato jų vertę ir reikšmę kultūrinėje srityje.

Istorikas Arūnas Streikus pažymi, kad atlydžio metais iš tikrųjų į literatūrinį gyvenimą buvo pradėta grąžinti pašalintus kūrėjus ir jų kūrinius, tačiau rašytojams tekdavo įrodyti savo persiauklėjimą ir pritapimą prie tarybinio gyvenimo ir jo normų⁵⁰. Neretai tai būdavo ilgas ir sudėtingas procesas. K. Boruta žinodamas tą vargingą grįžimo kelią kritikuoja beprasmiškas talentų švaistymą:

jeigu jūs elgsitės su jais taip, kaip su manim, geriau jie negrįžtų, bet jums teks pasiteisinti prieš lietuvių literatūros istoriją, kur dingo pokario metais visa eilė talentingų ir gabių rašytojų. <...> Visą bėdą suversit ant jų galvų? – Niekas jums nepatikės, tiktai atras, kad jūs buvote be širdies, trūko jums supratimo ir žmogaus meilės. Istorija ne visada vertina tiktai tuos, kurie būna dienos didvyriais, bet ir tuos, kurie dėl tų ar kitų priežasčių būna po tos pačios istorijos ratais sumalti.⁵¹

Taip rašytojas atvirai ir griežtai kritikuoja valdžios veiksmus netgi netiesiogiai užsimindamas apie istorijos kaitą.

Nors šiuos argumentus autorius rinko ir dėstė savo juodraštyje atlydžio metu, po kulto pasmerkimo, kai pati valdžia kritiškai vertino kai kuriuos ankstesnius savo veiksmus, tačiau toks tiesioginis kaltinimas, ypač iš buvusio kalinio, kuris turėtų būti persiauklėjęs ir palankus esamai ideologijai, galėtų kelti įtarimų. Net vėlesniais laikais kai kurie institucijų atstovai yra atkreipę dėmesį, kad K. Boruta save pateikia kaip „asmenybės kulto laikotarpio „auką“⁵² ir tai tebebuvo rimta priežastis juo nepasitikėti ir stebėti, o pateiktos citatos rodo, kad rašytojas panašiai pateikia ir kitus nuteistuosius pokariu.

Be to užuot kalbėjęs argumentuotai, K. Boruta pradeda apeliuoti į jausmus, žmoniškumą. Jis situaciją vertina turėdamas visai kitus tikslus nei totalitarinė valdžia. Rašytojas rūpinasi kultūriniu Lietuvos gyvenimu, talentingų rašytojų išsaugojimu, visų bendru darbu ir tai vertina ilgesnėje istorijos perspektyvoje. Tuo tarpy valdžiai svarbiausia įtvirtinti komunistinį režimą. Represijomis šalinti nepaklusnūs, bet žinomi, aktyvūs, todėl pavojingi režimui, žmonės.

Rūpindamasis kultūriniu darbu K. Boruta nori padėti išvengti valdžios trukdžių „nusikaltusiems“ rašytojams, bandantiems grįžti į literatūrinį lauką. Buvusį kalinį valdžia

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Arūnas Streikus, *op. cit.*, 263.

⁵¹ Kazys Boruta, „1. Pakelės akmenis laimė (Autobiografijos vietoje). 2. Seni draugai“, *LLTIB RS F60-207*.

⁵² Juozapas Romualdas Bagušauskas (sud.), Arūnas Streikus *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, 320.

vertina nepalankiai, todėl nukenčia ne tik jo finansinė padėtis, bet ir susiduriama su tokiomis situacijomis, kuriose išryškėja neteisybė. Toks valdžiai nepatikimas žmogus kelia grėsmę ir su juo bendraujantiems aplinkiniams, todėl neretai lieka atstumtas. Kaip K. Boruta prisimena, atėjęs į Rašytojų sąjungą „stovėjau ir stebėjau savo senus draugus, kuriuos ne kartą už ausų tempiau iš visokių bėdų, dabar manęs nematančius ir ignoruojančius lyg kažkokį baisų nenaudėlį...“⁵³.

Boruta iš savo patirties žino, kaip izoliuojamas nuo visuomenės ir visų veiklų grįžęs kalinys, sunku gauti darbą, pajamų. Jo artimieji atsiminimuose taip pat yra paliudiję aplinkinių šalinimąsi. Elga Borutienė prisimena, kaip atėjęs K. Borutai į svečius pas jos šeimą, kaimynė papriekaištavo, kaip drįsta kviestis į namus žmogų, kątik grįžusi iš kalėjimo⁵⁴. O Jadvyga Čiurlionytė pasakoja apie savo darbą ir Muzikos istorijos katedros atidarymą Konservatorijoje: „Reikėjo atidaryti iškilmingai, ir aš tik žiūriu, kad Švedas labai raukosi. Na, ir aš supratau viena: mano Kazys tada buvo kalėjime. Jie nenori, kad aš dalyvaučiau, nors buvau rengėja.“⁵⁵

Pats rašytojas, nuolat patekdamas į konfliktines situacijas su valdžia ir teoriškai svarstęs kylančias problemas bei jų sprendimo galimybes, tuo užsiėmė ir praktikoje. Iš anksčiau pateiktų citatų matome K. Borutos nuostatas, jo nuoširdžią poziciją, tačiau nebuvo aišku, ar tos mintys kokių nors būdu išėjo į viešumą po to, kai nebuvo įtrauktos į oficialią kalbą, ar liko užrašytos tarp kitų lapelių. Papildomos informacijos pateikia laišakai. Juose galima matyti, kaip K. Boruta bando asmeniškai padėti į valdžios nemalonę patekusiems rašytojams ir elgiasi pagal savo nuostatas. Geriausiai tai iliustruoja jau minėtos O. Lukauskaitės-Poškienės atvejis. 1960 m. rašydamas laišką Onai Šimaitei apie savo bičiulę, K. Boruta nurodo: „Hanė, po didelių kelionių, sugrįžo į savo miestą ir ten gyvena. Nežinau, ką ji veikia, literatūroje nesirodo, o aš paraginti negaliu, nes ir pats ne ką pajėgiu padaryti.“⁵⁶ Tačiau jau greitai K. Boruta tiesiogiai susisiekiama su į laisvę grįžusia O. Poškiene. Laiške matyti, kad kūrėjas išvardija daug veiklos galimybių, tarpininkauja su leidykla ir paskatina tvarkyti savo kūrinius bei parengti juos leidybai:

Tavo reikalais kalbėjau Leidykloje su redaktorais. Jie paremtų ir duotų vertimų. Bet reikia, kad Tu parašytum laišką vyr. redaktoriui J. Tornau <...> ir pati paprašytum vertimų iš lenkų ir vokiečių kl. eilėmis ir proza. Tada paprasčiausiai susitvarkytų. Laišką rašyk paprastai ir santūriai.

⁵³ Kazys Boruta, „1. Pakelės akmens laimė (Autobiografijos vietoje). 2. Seni draugai“, *LLTIB RS F60-207*.

⁵⁴ Leonas Paleckis-Kaktavičius, „Niekada – po vienu stogu“, in: *Kultūra: „Draugo“ šeštadieninis priedas*, 2007-10-06. Prieiga internetu: http://www.draugas.org/archive/2007_reg/2007-10-06-PRIEDAS-DRAUGAS-i9-16.pdf

⁵⁵ Laima Burkšaitienė (sud.), Jadvyga Čiurlionytė, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2006, 308.

⁵⁶ Kazys Boruta, „Laiškai O. Šimaitei (į Paryžių)“, 1960-06-12, *LNB RS F10-375*.

Jei norėsi, aš galėsiu Tau perleisti H. Ibseno „Peer Gyntą“, man siūlė, bet aš nesiimsiu versti, o Tau, kuo galėdamas padėsiu. Bet kol kas apie tai Leidyklai neužsimink. Paskui sutvarkysim.

Būtų gerai, kad Tu parašytum tuo reikalu laišką ir piemenų karaliui [J. Baltušiu], nes aš vargu ar su juo susikalbėsiu po paskutinio konflikto. O jis Tau padės nuoširdžiai kuo galėdamas – dėl vertimų ir kt. jis visagalys.

Dėl rankraščių kalbėjau su Mokslų Akademijos Lit. Instituto rankraščių vedėja. Ji ketino Tau parašyti ar net pati atvažiuoti pasižiūrėti. O Tu nesikuklink – už medžiagą pareikalauk ir atitinkamo atlyginimo. <...>

Viską padaryk, kad galėtum dar pagyventi ir sutvarkyti savo raštus – eiles, pjeses ir prozą. <...> Tu pati supranti – savo didžiąją skolą turi atiduoti būsimoms kartoms. Taigi, paruošk visus savo raštus bent 3 egz. ir vieną man atsiųsk. Esu tikras, kad mūsų Leidykla išleis tomelį ir kitą, o Tu turėsi ramesnę senatvę.⁵⁷

Tokiais konkrečiais ir gausiais pasiūlymais bei užtarimu prieš kitus bando savo kolegei O. Lukauskaitei-Poškienei padėti grįžti į aktyvią veiklą.

Tarpukariu K. Boruta buvo aktyvus organizacijų narys, linkęs suburti žmones bendram darbui, paskatinti kitus kurti. Šių savybių rašytojas neprarado ir sovietmečiu. Nors bendri, oficialūs kūrėjų rateliai ar įstaigos sovietmečiu laisvai nesibūrė, tačiau K. Boruta vieną ar kitą savo pažįstamą asmeniškai paragindavo kurti, dirbti kultūros lauke, kartu pagelbėdavo ir nustumtiems, bet talentingiems menininkams.

Organizuojant Kristijono Donelaičio 250 m. jubiliejų K. Boruta labai stengiasi išpopuliarinti Stasio Ušinsko kurtą Donelaičio portretą ir paskatinti įgyvendinti menininko sumanytą darbą. Pabandęs kreiptis Lietuvoje ir nesulaukęs teigiamo atsakymo, jis rašo į Maskvą vertėjai Belai Zaleskajai. Nusiunčia jai portretą ir aptaria esamą situaciją ir rašytoją: „Prieš karą buvęs vienas iš pažangiausių kairiausių dailininkų, o dabar (bet tik Tau, Bela!) nustumtas į šalį, kaip ir daugelis kitų gabių menininkų, nemokančių pataikauti ir daryti karjerą“⁵⁸.

Rašytojas prašo išplatinti S. Ušinsko idėją Sovietų Sąjungoje: „Dėl K. Donelaičio vitražo realizavimo pakėliau triukšmą Jubiliejiniame K-te, Dailininkų S-goje, kalbėjau su J. Banaičiu, bet, rodos, be didelių rezultatų. Daug norinčių uždirbti Jubiliejaus proga ir gaminančių „pastoriukus“ iš piršto išlaužtus, o pats St. Ušinskis, tikro K. Donelaičio portreto kūrėjas, nenori dalyvauti tose spekuliantų varžybose. / Būk gera, Bela, paskelbk Maskvos spaudoje nuotrauką su atitinkamais prierasais.“⁵⁹ Archyvuose yra išlikęs šiuo klausimu rašytas K. Borutos laiškas jubiliejinio komiteto pirmininkui Kostui Korsakui⁶⁰.

⁵⁷ Kazys Boruta, „Penki laišakai H. Lukauskaitei-O. Poškienei literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, F60-525, *LLTIB RS* F60-525.

⁵⁸ Kazys Boruta, „2 laišakai B. Zaleskajai“, *LLTIB RS* F104 41-42.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Kazys Boruta, „Raštas K. Korsakui dėl S. Ušinsko sukurto K. Donelaičio portreto realizavimo“, *LLTIB RS* F56-68.

K. Boruta ne tik tyliai nepritaria įvairiems veiksams, bet ir garsiai tokią poziciją išsako atsakingiems žmonėms, net jei tai nėra tiesiogiai susiję su juo pačiu.

Savo nepritariamą valdžios pozicijai K. Boruta parodo įvairias būdais. Virginijus Gasiliūnas, aptardamas 1958 m. vykusį Pasternako pasmerkimą, atkreipia dėmesį į išskirtinį K. Borutos elgesį: „Kaip liudijama, Kazys Boruta demonstratyviai ėmė ir išėjo iš to susirinkimo Vilniuj.“⁶¹ Rašytojo dukra Eglė Borutaitė-Makariūnienė patvirtina tokį įvykį buvus. K. Boruta turi aiškia nuomonę apie menininkams taikomas represijas, priešinasi ideologiniam rašytojų vertinimui tiek savo kalbėjimu, tiek konkrečiu veiksmu.

Rašytojui rūpi padėti menininkams panaudoti savo talentą. Matydamas jam patinkantį, gerą meno kūrinį, ypač sukurtą valdžios ignoruojamo menininko, stengiasi jam padėti. Apskritai matyti, kad tarpusavio santykiai dažnai padeda iškelti naujų idėjų, vienas kitą paskatinti, palaikyti. K. Borutai nesvarbus oficialus valdžios požiūris į vieną ar kitą žmogų. Jis rūpinasi ne tik savo padėtimi, bet aktyviai domisi ir kitais, bendrauja, padeda tiek buvusiems kaliniams, tiek kitiems pažįstamiems, skatina imtis darbų.

K. Boruta dar nuo tarpukario pasižymėjo sugebėjimu paskatinti kūrėjus, jiems padėti, pasidalyti idėjomis. Ona Šimaitė taip apibūdina jį: „Nuo pat pirmųjų dienų mane labiausiai nustebino nepaprastas Borutos objektyvumas literatūros kūrinį atžvilgiu. Jame nebuvo rašytojiško pavydo ar garbės – šlovės troškimo. Retas kuris iš rašytojų mokėjo taip giliai džiaugtis kitų talentai.“⁶² Ją pačią K. Boruta ragino rašyti atsiminimus: „Tu išgyventum iš naujo savo gyvenimą, o būsिमoms kartoms paliktum gražią knygą. Susigundyk! Juk Tau žodžiai plaukte plaukia, o išleisti vis kaip nors surasime būdą.“⁶³

Panašiais žodžiais ragina imtis darbo ir Marijoną Čilvinaitę: „Bet kad pati bent senatvėje parašytum savo etnografišką knygą su visais pritikimais, oi, kaip būčiau dėkingas! Net ir su Leidykla susikalbėčiau. Nepalik skolinga. Trauk visus savo raštus į krūvą su visais priklodais!“⁶⁴ Prieš tai dar pasidžiaugia jos dukterėčios atsiūsta kūryba ir pataria dėl kūrybinio kelio pradžios. Tarpusavio ryšiai paskatina idėjų plėtrą, o kartu stiprina rašytojų, ypač likusių literatūros lauko nuošalėje, motyvaciją. K. Boruta skatindamas rašyti kalba apie tai kaip pareigą, skolą, kurią reikia atiduoti savo kultūrai. Dėl to jis taip aktyviai priešinasi sovietų valdžios taikomam nepaklusnių rašytojų nutildymui, nes tai stabdo jų talento raišką.

⁶¹Virginijus Gasiliūnas, „(716) Epizodai, vi: „Aš reikalauju – teiskite!““. <http://virginijusg.blogspot.com/2015/02/716-epizodai-vi-as-reikalauju-teist.html>

⁶²Borutaitė-Makariūnienė, Eglė (sud.), Susitikimai su Kaziu Boruta: atsiminimai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 70.

⁶³Kazys Boruta, „Laiškai O. Šimaitei (į Paryžių)“, 1960-06-21, *LNB RS F10-375*.

⁶⁴„K. Borutos ir M. Čilvinaitės laiškai“, [1957]-12-10, *LNB RS F64-72*.

2.2. Kūrėjo autonomijos gynimas

Kaziui Borutai rūpėjo kūrėjo laisvė. Menininko dramą vaizdavo ne viename savo kūrinyje, pats nuolat išgyvendavo prieštaringas būsenas, todėl nenuostabu, kad apie literatūros ir kūrėjo padėtį sovietmečiu yra palikęs nemažai užrašų, minčių, kartais jas įterpdavęs į kitus didesnius tekstus. Juose atsiskleidžia įtampa tarp K. Borutos ir valdžios požiūrio į literatūrą, jos paskirties suvokimo, kūrėjo pozicijos.

Nors K. Boruta savo viešai pasakyoje kalboje LTSR Rašytojų sąjungos plenumė nutylėjo kritiką dėl represijų, netinkamiems kūrybos principams, varžantiems kūrėjo laisvę, skyrė nemažą dėmesį. Vis dėlto dar išsamiau tai aptaria pavieniuose juodraščių lapeliuose, archyve saugomuose prie anksčiau minėtos kalbos teksto. K. Boruta kritikuoja socialistinį realizmą, tačiau jo visai nepaneigia, o tik išryškina du skirtingus būdus jį panaudoti:

Man, kaip visai kartai, kovojusiai prieš fašizmą, soc. realizmas niekada nebuvo svetimas. Gal mes jį ne visada tinkamai suprasdavome ir pritaikydavome, bet jis turėjo poveikį skaitytojams, nes jis buvo nuoširdus, išeinąs iš mūsų gyvenimo dialektikos ir tt.

Sunku tai pasakyti apie pokario mūsų tarybinę literatūrą, kurioje pasireiškė asmenybės kultas, bekonfliktiškumo teorijos ir kt. Gal būt, jis suvaidino savo vaidmenį, bet atgrasė skaitytoją.⁶⁵

Pirmiausia rašytojas bando pabrėžti savo ryšį su sovietiniu režimu įvardydamas bendrą priešą – fašizmą ir siedamas savo kūrybą su socialistiniu realizmu net jei ne iki galo suprastu. Pati sovietinė valdžia dalį kairiųjų intelektualų pavertė socializmo klasikais, nusavindama tarpukariu rašytus jų kūrinius. Anot Dalios Satkauskytės, iš trečiafrontininkų grupės turbūt tik K. Boruta to išvengė⁶⁶.

Rašytojas išryškina dialektišką, gyvą požiūrį į tikrovę, o ne schemomis ir nurodymais sukurtą kūrinį: „Aš nepasitikiu jokiais neklaidingumais – man jie iš tolo trenkia prisitaikėlišku konformizmu! – ir netikiu jokiais absoliutinėmis tiesomis. Tiktai tvirtai įsitikinęs gyvenimo dialektine raida, kuri amžinai kinta ir kyla dažniausiai į aukštį ne tiesiai, bet kreiva linija.“⁶⁷

Tai labiausiai galima sieti su istoriškumo principu, kuris numatė, kad literatūra turi vaizduoti tikrovę pagal ideologijos numatytą tvarką:

Mus iš visų pusių moko ir reikalauja rašyti tiesą. Tai mes ir patys gerai žinome. Bet kas yra tiesa? Per amžius jos žmonės ieškojo, rasdavo ir nerasdavo, ir mes ją turime surasti kiekviename gyvenimo

⁶⁵ Kazys Boruta, „Kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumė 1957 m.“, LLTIB RS F60-918.

⁶⁶ Kalėda, Algis, Kmita, Rimantas, Satkauskytė, Dalia (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 228.

⁶⁷ Kazys Boruta, „[Padėkos žodis]“, LLTIB R F60-1119.

atvejuje, kurį norime atvaizduoti. Kitaip ko vertas mūsų raštas? – Sugadintas popieris. Tiktai kai surandame tiesą, mūsų raštas pasidaro vertingas. Taigi, rašytojas turi būti jei ne atradėjas, tai bent amžinas tiesos ieškotojas.

Tą tiesą rašytojas turi surasti savo gyvenimo patyrimu, širdies krauju, nemigom, nervais, - tada ta tiesa ko nors verta ir įdomi skaitytojam.⁶⁸

K. Boruta ne kartą savo tekstuose klausia, kas yra tiesa. Jis nesuteikia besąlygiško tiesos turėjimo partijai ar jos ideologams. Atsakomybė už jos paieškas perkeliama rašytojui, kuris vadovaujasi savo sąžine. K. Boruta tarpukariu, nors buvo gerai žinomas kairysis intelektualas, tačiau linko „prie tokių socializmo pavidalų, kurie paisė asmeninės laisvės ir nereikalavo individualumo raišką siaurinančios partinės drausmės“⁶⁹. Kęstutis Raškauskas detaliai ištyrinėjo K. Borutos politines pažiūras nepriklausomybės laikotarpiu, aptarė skirtingų kairiųjų judėjimų padarytas įtakas. Iš socializmo doktrinų labiausiai jį veikė eserų tradicija, anarchizmas, taip pat turėjo ryšių su maksimalistais. Autoriaus teigimu, „bet kurios formos marksizmą, ypač bolševikinį, Boruta atmetė ir traktavo kaip socializmo idealų išdavystę“⁷⁰.

Kritikuodamas sovietinės valdžios tvarką K. Boruta dažniausiai priekaištuoja dėl per didelės kontrolės, schemų, sekimo partijos nurodymais ir jos tvarka. Jis visada siekia kuo daugiau laisvės: „iš pat jaunystės gyniau menininko savarankiškumą ir teisę pasakyti draugams ir priešams atvirą žodį. / Politikai praeina, o rašytojas pasilieka. / Partija kartais nulemia istorijos raidą, o rašytojas turi būti istorijos sąžinė ir jos idealų skelbėjas. Tik tada jis atlieka savo pareigą.“ Menas yra tvaresnis nei politika, todėl kūrėjo atsakomybė taip pat didesnė.

2.3. Istorinės atminties saugojimas

K. Boruta ne tik aktyviai gina kūrėjo laisvę ir autentiškos istorijos pasakojimo svarbą, bet ir piktinasi kultūrinio paveldo naikinimu arba istorinių gatvių pavadinimų pakeitimu. Kūrėjui svarbu išsaugoti visomis formomis besireiškiančią valstybės istorinę atmintį. Juodraščių lapeliuose surinkta daug faktų ir pavyzdžių, kai buvo nesaugoma istorinė atmintis ir kultūrinis paveldas. Kuriamas kreipimasis, kalba, kurioje išreiškiamas susirūpinimas šiais klausimais.

⁶⁸ Kazys Boruta, „[Medžiaga autobiografijai: fragmentai]“, *LLTIB RS F60-1116*.

⁶⁹ Kęstutis Raškauskas, „Rašytojas ir politika: Kazio Borutos atvejis (1924–1935)“, in: *Darbai ir dienos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 59, 2013, p. 189-272. Prieiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/33004/1/ISSN2335-8769_2013_N_59.PG_189-272.pdf.

⁷⁰ *Ibid.*

K. Boruta priekaištuoja, kad Vilnius daugiausia sugriautas ne karo metu, o šiam jau pasibaigus: „Ligi šiol mes piktinamės, kokio kvailio įsakymu buvo susprogdinta Vilniaus 5 pilis, talentingo mūsų architekto, skulptoriaus A. Vivulskio Trijų Kryžių paminklas. Jis nieko bendro su religiniais prietarais neturėjo, o buvo tiksliai išspręstas architektūros klausimas.“⁷¹ Dėl šių griovimų tiesiogiai apkaltina sovietinę valdžią, tačiau atkreipia dėmesį ne tik į stalinizmo metų pastatų naikinimą, kurį kritikuoti būtų saugiau atlydžio metu, bet kalba ir apie to meto elgesį: „Bet neverskime visų beprotybių ant numirėlių. Tų barbarų dar ligi šiol užsiliko. Šį pavasarį buvo nugriauta paskutinė Vilniaus barokinė dviejų aukštų koplytėlė, kuri nuošaliai stovėjo už Petro ir Povilo bažnyčios.“⁷²

K. Borutos komentaras apie Trijų Kryžių paminklo nereligiškumą aiškiai parodo, kad rašytojas supranta valdžios motyvus ir nusistatymą prieš religiją. Nepaisant to, K. Borutai yra svarbiau išsaugoti kultūrinį paveldą su visomis istorinėmis jo reikšmėmis, o ne rūpintis komunistinės valdžios tikslu nukrikščioninti tautos atmintį.

Kūrėjas panašiai kritikuoja ir Vilniaus universiteto centrinių rūmų nepriežiūrą. Apgailestauja dėl Šv. Jonų bažnyčios, kurią vadina Lietuvos panteonu, dėl šioje bažnyčioje išdaužytų langų ir kiauro stogo. Taip pat atkreipia dėmesį, kad buvusioje iškilnių salėje daužo „ne tik didelės istoriškos vertės bareljefus ir biustus, bet išniekina ir visą universiteto praeitį.“⁷³

K. Boruta gina viską, kas liudija valstybės atmintį: „Reikia neužmiršti, kad sostinės istorija – yra tautos istorija. Tiktai prašalaičiai – be kilmės ir sąžinės [konformistai] kosmopolitai – gali ją keisti. O mums kiekvienas akmuo ir pavadinimas kelia aibes istoriškų prisiminimų.“⁷⁴ Būtent istorinė atmintis tampa pagrindiniu rašytojo argumentu, o ne, pavyzdžiui, kultūrinė, meninė objektų vertė. Kaip matyti, K. Borutai svarbiausia – istoriškumas. Jis tiesiogiai kritikuoja valdžios sprendimus, lyg nesuprasdamas, kad ištrinti istorinę atmintį, pakeisti ją sovietinėmis detalėmis, susieti su okupantų istorija yra jų tikslas.

Kaip teigia Arūnas Streikus, „[s]ovietinio Lietuvos istorijos naratyvo sukūrimas, įtvirtinimas ir palaikymas buvo vienas svarbiausių visuomenės sovietizacijos įrankių.“⁷⁵ Ne tik istorijos mokslas, bet viskas, kas liudijo sovietinės valdžios schemų neatitinkančią Lietuvos praeitį, buvo naikinama, nutylima arba pakeičiama kitais, turinčiais ryšį su Sovietų Sąjunga. Tai apima ne tik pastatų naikinimą, bet ir senųjų gatvių pavadinimų keitimą, apie kurį taip pat kalba K. Boruta:

⁷¹ Kazys Boruta, „Kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumo 1957 m.“, *LLTIB RS F60-918*.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Arūnas Streikus, *op. cit.*, 163.

Be galo keista, kad Vilniaus Didžiąją gatvę, kuri 700 metų taip vadinosi prie įvairių režimų, kažkokie neišmanėliai pavadino didžiojo rašytojo M Gorkio vardu, kuris, deja, Vilniuje niekada nebuvo (nors juo žavėjosi!) ir tikrai, jei gyvas būtų, pasipiktintų tokiu seniausios gatvės išniekinimu! Jam dar pridėjo pora seniausių – Aušros vartų (net parašą ten uždėjo!) ir Pilies – gatves. Kas tokias nesąmones daro? Kiekviena kultūringa tauta gerbia savo praeitį, nes ji yra tik grandis istorijoje į ateitį. O tokius prašalaičius, kurie nieko apie mūsų miestą nežino ir savo neišmanymu istorijos raštą gadina, reiktų viešai teisti ir atimti jiems mūsų sostinės pilietybę.⁷⁶

Rašytojas išvelgia platesnę situacijos perspektyvą. Miesto vaizdo keitimas ir pritaikymas pagal dabartinę situaciją jam neatrodo tinkamas. Čia vėl susiduria laikinumas su tęstinumu ir tautos istorija, kuri turi būti pasakojama nuosekliai ir autentiškai, o ne perkuriama pagal pasikeitusią situaciją.

Net tie atvejai, kai gatvių pavadinimai keičiami ne rusų rašytojų, o lietuvių pavardėmis, K. Borutai nėra priimtini: „Bet kam tą Trakų gatvę keliais vardais pavadinti ir įžeisti net mano bičiulio Balio Sruogos atminimą. Jis, tiesa, buvo aukščiausias Vilniaus bokštas, bet su šv. Jono bokštu, dievaži, nebuvo toks šventvagis ir nenorėjo susilyginti.“⁷⁷ K. Borutai svarbiausia yra išlaikyti nuoseklią raidą ir saugoti tai, kas yra paveldėta.

Juodraščio tekste, greičiausiai rašytame ruošiantis 1957 m. Rašytojų sąjungos plenumo kalbai, mintys užbaigiamos kvietimu keistis ir būti atsakingiems prieš ateities kartas: „Ne, nebūkime savo sostinės barbarai! Jau ačiū dievui, 20 metų po karo – laikas būtų apsisvalyti ir susitvarkyti, kad būsimos kartos nepalaikytų mūsų už bauriausius barbarus-vandalus, kurie išniekino savo sostinę – mūsų istorijos lopšį.“⁷⁸ Nors tekstas yra išsamus, nuoseklus ir taikytas į kažkokią autoriui numanomą auditoriją, nėra duomenų, kad K. Boruta tai būtų panaudojęs kokioje nors viešojoje kalboje, nors jam tai labai rūpėjo, viską fiksavo ir panašias mintis kartoję kitais atvejais.

K. Boruta rūpinasi ne tik savo kūrybiniais reikalais, ne tik bando iškovoti daugiau laisvių literatūrai, su kuria yra tiesiogiai susijęs, jam svarbios ir visuomeninės problemos. Rašytojas negali susitaikyti su griaunamo Vilniaus, o kartu – ir naikinamos tautos istorijos, tikrove, todėl griežtai kritikuoja tokį elgesį ir bando įrodyti, kad jis klaidingas: „Atleiskite, kad aš kalbu karčią tiesą, bet negaliu taikytis su miesto vandalais.“⁷⁹ Tuo metu, kai visi klausimai, susiję su istorija, yra atidžiai sekami ir reguliuojami, K. Boruta juos nori iškelti

⁷⁶ Kazys Boruta, „Kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumo 1957 m.“, *LLTIB RS F60-918*.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Kazys Boruta, „Kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumo 1957 m.“, *LLTIB RS F60-918*.

viešai diskusijai, kurioje būtų atvirai kalbama kaip laisvoje bendruomenėje, t. y. pateikiant argumentus ir kartu ieškant naujų sprendimų.

3. Kūrybiniai iššūkiai

3.1. Ginčas dėl cenzūros

Jau praėjus trisdešimčiai metų po Sovietų Sąjungos žlugimo vis dar bandoma paaiškinti, kaip veikė sovietinė cenzūra, suprasti ir įvardinti jos principus, taisykles, logiką. Marcelijus Martinaitis dar nepriklausomybės pradžioje remdamasis savo ilgamete darbo patirtimi sovietinėje spaudoje bando apibendrinti cenzūros procesą. Jis netapatina cenzūros su Glavlito veikla, o teigia, kad pradinis darbas buvo atliekamas dar leidyklų redakcijose. Cenzūrą mato kaip beveik visą sovietinę sistemą persmelkusį kontrolės būdą, kuris „beveik niekad neveikė tiesiogiai, o per daugybę tarpinių grandžių, kad autorius jaustų visokeriopą beveik anoniminių spaudimą, imituojamą „liaudies“ nepakantumą“⁸⁰. Apskritai cenzūrą imta tapatinti su redagavimu, o „[s]laptumo, anonimiškumo, nežinia kur esančių teksto tikrintojų įvartyta baimė“⁸¹ nuolat buvo palaikoma ir lydėjo viešojo diskurso dalyvių.

Paskutiniaisiais metais ypač suaktyvėjus moksliniams sovietmečio tyrimams cenzūrą bandoma išanalizuoti nuosekliai ir detalai gilinantys į įvairius archyvinis dokumentus. Tyrėjai prieina prie panašios išvados, kurią įvardijo M. Martinaitis. Cenzūra apibūdinama kaip „politinis reiškinys, kuriame dalyvavo visos su leidyba susijusios grandys, turėdamos savo tikslų, o žaidimo taisyklės nebūtinai buvo aiškiai apibrėžtos ir nekintančios“⁸². Arūnas Streikus cenzūrą taip pat sieja su daugelio institucijų veikla ir netgi atskirų asmenų privačiais santykiais ir įtakomis⁸³. Neaiškumas, visuotinio stebėjimo įspūdis, baimė ir dabar lieka kaip cenzūrą lydintys bruožai.

K. Borutos kūrybinis kelias pokariu buvo ypač sudėtingas, o cenzūra buvo griežta. Jis – vienas iš kūrėjų, pašalintų iš literatūrinio gyvenimo ir bandančių sugrįžti į viešąją erdvę. Atlydžio metais pamatęs galimybę vėl spausdinti savo kūrybą pradeda rengti naujus planus ir nešti rankraščius leidyklos redakcijai, tačiau visi tekstai leidykloje stringa ir prasideda ilgas, varginantis taisymo procesas, kai analizuojama kiekviena teksto detalė, o rašytojas nuolat turi ginti savo poziciją.

Egodokumentuose K. Boruta mini „Medinių stebuklą“, „Baltaragio malūno“, poezijos perrašymo procesą, tačiau daugiausia problemų susilaukia dėl apysakos-kronikos „Sunkūs paminklai“, pasakojančios apie skulptorių Vincą Grybą. Su šiuo kūriniumi susiję ginčai išsamiai aptariami dienoraščiuose, laiškuose ir oficialiuose dokumentuose (posėdžių

⁸⁰ Marcelijus Martinaitis, *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 49–67.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² Rimantas Kmita, „Cenzūra“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

⁸³ Arūnas Streikus, *op. cit.*

protokolai, recenzijos). Kadangi tai naujai rašomas, o ne perdirbinėjamas anksčiau išleistas kūrinys, nuolat vyksta diskusijos, kurių metu susiduria ir išryškėja skirtingos autoriaus ir leidyklos darbuotojų pozicijos, požiūris į literatūrą. Iš įvairių tipų šaltinių surinkta informacija pateikia detalų vieno atvejo pavyzdį, geriausiai reprezentuojantį oficialių reikalavimų ir asmeniško K. Borutos požiūrio skirtumus.

„Sunkūs paminklai“ yra daug kartų taisyti, todėl turi keletą teksto variantų. Taisė redaktoriai, perrašinėjo pats autorius. Galutinis išleistas variantas jau yra nutolęs nuo rašytojo pirminės vizijos. Kad būtų galima daryti išvadas, kas, ką ir kaip keitė, kokia buvo autoriaus intencija, o kas cenzūruota, reikėtų atlikti tekstologinę skirtingų kūrinio variantų analizę. Tačiau šiuo atveju analizuojama pati komunikacija, tarpasmeniniai santykiai, kūrinio ruošimo leidybai procesas, sovietmečiu atliekantis ir cenzūros darbą, kuriame dalyvavo „visos su leidyba susijusios grandys, turėdamos savo tikslų, o žaidimo taisyklės nebūtinai buvo aiškiai apibrėžtos ir nekintančios“⁸⁴.

„Sunkūs paminklai“ daugiausia kritikuoti dėl ideologinių klaidų, o ne estetinių sprendimų. Pirmasis recenzentas Aleksandras Gudaitis-Guzevičius laiške-recenzijoje (1956-03-21) K. Borutai rašo: „[m]anau, kad autorių gali apkaltinti „bendros srovės“ teorijos populiarinimu, ypač dėl Vaižganto pateikimo tokiu aspektu“ arba J. Tumo-Vaižganto panašumas su skulptoriumi ir autoriumi, Gudaičio nuomone, „jau nebe niekų-niekniekiai visokioms davatkoms kabintis, bet labai rimtas pažiūrų taškas!“⁸⁵

Nenuostabu, kad toks oficialių pažiūrų neatitikimas dar labiau komplikuoja knygos leidimą. Nuo pat pradžių išryškėja pagrindinė kūrinio problema – neteisingas istorijos ir tam tikrų asmenybių vaizdavimas. Sovietmečiu istorikams buvo leistas vienas teisingas istorijos pateikimo būdas, o mokslininkai stebimi, kad nenuklystų nuo oficialaus diskurso. Kūrėjai, pasitelkdamė menines formas, turėjo kiek daugiau galimybių rašyti apie tam tikrą istorinį laikotarpį, tačiau jų tekstai irgi buvo kontroliuojami.

D. Striogaitė analizuodama „Medinių stebuklų“ perkūrimo procesą atkreipia dėmesį, kad K. Boruta renkasi aprašyti opiusius kovų dėl tautos kultūros ir nepriklausomybės etapus, kurie: „(tarybiniais metais buvę arba nutylėti, arba ideologiškai pertraktuoti ir jų supratimas deformuotas – reikėjo didelės drąsos imtis vaizduoti būtent šį prieštarų vertinamą ir protingų žmonių atsargiai apeinamą laikotarpį). Bet argi Boruta buvo iš atsargių? Gimtojo krašto istorija ir likimas jį labai jaudino.“⁸⁶

⁸⁴ Rimantas Kmita, „Cenzūra“, in: Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

⁸⁵ Aleksandras Guzevičius., „Du laišakai K. Borutai dėl „Sukrūvintųjų paminklų“: recenzija“, *LLTIB RS F60-1056*.

⁸⁶ Dalia Striogaitė, „Ar kūrinių perdirbinėjimas yra kūryba?“, in: Dalia Striogaitė (sud.), *Kazys Boruta: Lietuviškasis Brandas: Asmenybės Laisvė, Iššūkis, Neprišaitikymas: Mokslinės Konferencijos, Skirtos Kazio*

Tas pats problemiškas laikotarpis aprašomas ir „Sunčiuose paminkluose“. Prsidėjus kūrinio svarstymams posėdžiuose J. Baltušis, vienas iš pagrindinių recenzentų, kritikuoja K. Borutą dėl marksistinės ideologijos suformuoto požiūrio nesilaikymo. Jis teigia, kad Vaižgantas knygoje „visur rodomas tiesiog tobulu, šviesiu, tauriu žmogum, visiškai užmirštant, kad Vaižgantas, šalia gerų jo ypatybių buvo ir pasiliko reacionierius, padėjęs daug pastangų sujungti bažnyčią su fašizmu, kūryboje idealizavęs buožiją. Taip neteisinga, būtina ištaisyti“⁸⁷.

Dėl tų pačių priežasčių užkliūva ir Vinco Kudirkos paveikslas:

Knygoje jis vadinamas „didžiuoju tautos atgimimo varpininku“. Kokios tautos ir kokio atgimimo? Argi visai tautai Kudirka skambino savo varpu? Juk tai buvo liberalinės buržuazijos ideologas, nesupratęs net tokio elementarinio dalyko, kaip būtinumas bendros kovos su rusų tauta prieš carizmą, be kurios (šitos kovos) neįmanomas joks tautos atgimimas! Reikia patikslinti.⁸⁸

Taip pat daug pastabų pasakoma dėl netinkamo V. Grybo vaizdavimo. Tokia retorika tęsiama ir kitų kritikų vertinimuose. Valstybinės grožinės literatūros leidykloje vykusio posėdžio metu Jurgis Tornau, kaip vyriausias leidyklos redaktorius, išsako dar detalesnes ir griežtesnes pastabas, kurios pirmiausia nukreiptos ne į estetinius kūrinių trūkumus, bet į ideologinius:

Dėl apysakos meninio lygio galima pagaliau daug nesiginčyti ir palikti tai autoriaus sąžinei. Drg. Boruta – ne pradedantis rašytojas, jei jis kūrinių laiko užbaigtu, tai būtų galima jį išleisti. Bet knygoje yra tokių pasaulėžiūros klausimų, su kuriais sutikt negaliu. Tai principiniai klausimai. Visų pirma – Vaižgantas, jo paveikslas. Apysakoje jis smarkiai idealizuotas: jis tautos patriarchas, nepaisąs jokių polit. pakraipų, visų lietuvių menininkų rėmėjas. Į Vaižgantą pažiūrėta ne iš marksistinių pozicijų.⁸⁹

Protokoluose galima matyti kiekvieną K. Borutos atsaką į tokius priekaištus, rašytojas bando paaiškinti savo poziciją ir kaip skirtingi paveikslai ir siužetinės linijos veikia meniniame kūrinyje.

Nors kelerius metus trunkančioje ir įvairiomis formomis tiek raštu, tiek žodžiu besitęsiančioje diskusijoje dėl „Sunčių paminklų“ dalyvavo nemažai žmonių, pavyzdžiui, J. Tornau vardu rašytoje recenzijoje ištisomis pastraipomis detaliam surašomos visos klaidos, išanalizuojami netinkami Vaižganto, V. Kudirkos, Simono Daukanto, V. Grybo

Borutos 100-osioms Gimimo Metinėms, Medžiaga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 77.

⁸⁷ „[K. Borutos apysakos „Sunčių paminklai“ aptarimo, įvykusio 1958. III. 11., medžiaga]“, *LLTIB RS F60-175*.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

paveikslai⁹⁰, tačiau K. Boruta skaudžiausiai reagavo į J. Baltušio pastabas ir kritikavo jo poziciją. To laikotarpio dienoraščių įrašuose dažnai nesusilaikoma nuo komentarų apie J. Baltušio poziciją, pavyzdžiui: „Apie J. B.-šio recenziją rimtai kalbėti netenka. Tai žmogus, kuris neturi elementarinės nuovokos apie mūsų kultūros raidą, kliedėjimas ir „piemens pamokslas nuo kupsto“, pagal konjunktūrines situacijas.“⁹¹

Vis dėlto K. Boruta reiškia nepasitenkinimą J. Baltušio pozicija ne tik savo dienoraštyje, bet ir rašo jam laišką (archyve likęs jo juodraštinis variantas), kuriame pirmiausia pažymi jų asmeninius santykius, bendrą istoriją o tik paskui išsamiai išdėsto savo poziciją dėl išsakytų pastabų:

Ne mano reikalas spręsti partiniu požiūriu mūsų kultūros istorijos klausimus, ir savo sąžinės negaliu sutapatinti su rublinių ablavukų – be jokios nuovokos ir atsakomybės prieš tautą ir ateitį – pliurpalais, ir man – patikėk ne dėl savęs, bet dėl tavęs – man skaudu buvo [nachališki] pareiškimai apie Mickevičių, Kudirką, Vaižgantą. Bet, gal būt, aš čia pats esu kalčiausias, jei tu iš tikrųjų laikai savo rašytojiškos karjeros kaltininku⁹², nes savo laiku neatkreipiau Tavo dėmesio į mūsų krašto kultūros klausimus, o pakišau Gorkį!..⁹³

Susipynę draugų, kolegų ir valdžios atstovų vaidmenys sunkina situaciją, į kritiką reaguojama labai asmeniškai. K. Boruta įvairiais būdais gynęs autentišką istorinį pasakojimą tokio siekia ir literatūroje. Laiške rašo: „Partija ir vyriausybė mus moko rašyti tiesą. Tą ir mes patys gerai žinome. Bet kas yra tiesa? – to klausė Pilotas Kristaus, ir Kristus, nors buvo dievo sūnus, bet, rodos, nieko neatsakė.“

Rašytojas nesuteikia besąlygiško tiesos turėjimo Partijai ar jos ideologams. Kaip išeitį jis pateikia dialektinį materializmą, tačiau kritikuoja jo pritaikymą: „[V]ietoje dialektikos, dažnai įpuolame į šabloną. Tarsi mūsų kraštas nebūtų turėjęs savo dialektikos, o sekęs kitų pavyzdžiu. Tada išeina tragikomiški dalykai – mes vaizduojame, o skaitytojai juokiasi. Kodėl taip atsitinka? – Ogi paprastai, kad mes einame pramintu takeliu – taip buvo danguje, taip ir ant žemės... O mūsų žemėje ne visai buvo taip, kaip danguje, tai ir išeina nesusipratimai.“⁹⁴ K. Boruta mąsto ne ideologiškai. Jam svarbu matyti autentišką istorijos raidą, o ne svetimų schemų iškreiptą realybę.

Po eilinio kūrinio aptarimo rašytojas juodraštyje ironiškai aprašo istorijos nesuprantančius ir jos nevertinančius:

⁹⁰ Jurgis Tornau, „Dėl K. Borutos „Sunkūs paminklai“: [recenzija, rašyta Lietuvos TSR valstybinės grožinės literatūros leidyklos vardu]“, *LLTI BR F60-1054*.

⁹¹ Boruta Kazys, „[Dienoraštis]“, 1958-03-12, *LLTIB RS F60-1042*.

⁹² J. Baltušis K. Borutą laikė savo literatūriniu mokytoju, kuris jį paskatino kurti ir įvedė į literatūrinę aplinką.

⁹³ Kazys Boruta, „Laiškai J. Baltušiu dėl „Sunkių paminklų““, *LLTI BR F60-521*.

⁹⁴ *Ibid.*

Jei reikia, galiu scenos pabaigoje įvesti Kvailiuką kikutį, kuris kikeną, nesuprasdamas nei tragiškos mūsų tautos istorijos eigos, nei herojiško Kudirkos vaidmens nacionaliniame Tautos atgimime, kurio pasekoje ir Baltušis yra lietuvių rašytojas, o ne писатель северо-западного края⁹⁵.

Atsisakyti Kudirkos – lygu atsisakyti savo tautos, išsižadėti savo liaudies, kurią Kudirka abėcėlės išmokė, ir pritarti visokiems obrusiteliams, lenkintojams ir germanizatoriams.

Nėra ko su durniais ant šakės pulti, - jų vis tiek neįtikinsi, - o dirbti savo darbą.⁹⁶

K. Boruta savo argumentuose nuolat bando išaiškinti Lietuvos istoriją ir jos raidą bei piktinasi to nesuprantančiais, tačiau pats neįvertina tikslingo sovietinės valdžios elgesio ir istorinės atminties koregavimo. Užuoat prisitaikęs prie reikalaujamo šabloninio mąstymo, bando išsiaiškinti jo nelogiškumą ir kosmopolitizmo žalą: „Man, rodos, kad daug nesėkmių mūsų krašte tik todėl, kad mes esame kosmopolitai ir sprendžiame mūsų krašto reikalus neišeidami iš mūsų interesų.“⁹⁷

Istorikas Aurimas Švedas, tyrinėdamas sovietmečio literatūrą ir kitus dokumentus, išvedė kelias bendras taisykles, nurodančias, kaip (ne)buvo galima kalbėti apie praeitį sovietmečiu. Reikėta nuošalėje palikti Lietuvos valstybingumo temą, parodyti, kad lietuvių tautos elitas neatstovavo liaudies interesų, kurta valstybingumo tradicija turėjo būti vaizduojama kaip pasmerkta žlugti, o krikščionybė tik kaip pagalba išnaudotojams⁹⁸. K. Borutai Lietuvos valstybingumas yra istorinė tiesa, faktas, kuris neignoruojamas.

Toks K. Borutos konfliktas su oficialiąja pozicija nebuvo vienietinis atvejis ar tik susijęs su „Sunkių paminklų“ leidimo procesu, tai – viena iš pagrindinių problemų visoje jo kūryboje ir gyvenime. Panašūs priekaištai išsakyti rengiant „Medinius stebuklus“. Alfonsas Maldonis KGB darbuotojams nurodė, kad K. Boruta jam atrodęs „užsikrėtęs savotiška buvimo opozicijoje tendencija (jis tokiu buvo prie buržuazinės valdžios, o ir dabar pristato save ateities pranašu) su aiškiai matoma pakraipa į „vieningosios srovės“ idėją ir feodalinės Lietuvos praeities idealizavimą“⁹⁹.

A. Švedas išskiria pagrindines klaidas, kuriomis būdavo kaltinami neteisingai istoriją interpretavę mokslininkai: keliaklupsčiavimas prieš Vakarus, objektyvizmas, feodalinės praeities aukštinimas (idealizavimas), „vieningoji srovė“ ir nacionalizmas¹⁰⁰. K. Boruta savo kūryboje ir kasdieniame gyvenime nuolat domėjos krašto istorija, ji buvo

⁹⁵ *Liet.* šiaurės vakarų krašto rašytojas.

⁹⁶ „[K. Borutos apysakos „Sunkių paminklai“ aptarimo, įvykusio 1958. III. 11., medžiaga]“, *LLTI BR F60-175*.

⁹⁷ Kazys Boruta, „Laiškai J. Baltušiu dėl „Sunkių paminklų“, *LLTI BR F60-521*.

⁹⁸ Aurimas Švedas, „Praeities refleksijos literatūroje“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

⁹⁹ LSSR KGB vyresniojo operatyvinio įgaliotinio kapitono Žilakausko pažyma apie pokalbį su „Vagos“ leidyklos vyr. redaktoriumi Alfonsu Maldoniu dėl rašytojo Kazio Borutos, 1964-12-16, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 352, l. 271. Percituota iš: Arūnas Streikus, *op. cit.*

¹⁰⁰ Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje*, Vilnius: Aidai, 2009, 56.

svarbi jo kūrybos dalis. Istoriją jis interpretuodavo ne per marksistinę prizmę, todėl buvo apkaltintas beveik visomis aukščiau minėtomis klaidomis.

Nors autorius ir bando perrašyti, pakoreguoti savo kūrinius pagal pateiktą kritiką, prieš tai kiek įmanydamas įrodinėja savo pozicijos teisingumą. Reikalauja keisti redaktorių į tokį, kuris išmanytų istoriją. Tokie K. Borutos išsišokimai skatino juo nepasitikėti. Rašytojo veiksmai neatspindėjo persiauklėjimo ir atgailos. Užuo kritikuodamas savo pareiškimus ir nuostatas, jis bandė parodyti valdžios klaidas. Rašytojas atvirai diskutuodavo ir išsakydavo savo nuomonę tarsi demokratinės bendruomenės susirinkimuose, kurių metu visuotinai būtų ieškoma tinkamiausio atsakymo. Štai Rašytojų sąjungos Valdybos plenumo pasakė, kad nereikia rašyti „kažkokiom visasąjunginėm ar pasaulinėm temom“. K. Boruta nepratęs pasilaikyti nuomonę sau, tiesiai kalba nepriklausomai nuo vietos ir situacijos.

3.2. Darbo planai ir strategijos

Šiame skyriuje analizuojamas Kazio Borutos kūrybinis procesas, autoriaus pasirenkamos strategijos derinant knygų leidimo planus ir bendraujant su kitais literatūros lauko dalyviais. Kūrybiniai klausimai taip pat yra glaudžiai susiję su bendra to meto politine situacija, leidyklos, redaktorių veikla, kuri turėjo vadovautis galiojančia tvarka.

Nuolatinė K. Borutos kūrinių cenzūra, perrašinėjimų reikalavimai vargino autorių, todėl jis ieškojo būdų, kaip išlaikyti motyvaciją ir kartu atlikti kūrėjo pareigą išpildyti savo talentą ir palikti kažką vertingo. Taip grįžta peržiūrėti senųjų savo darbų: „Su naujais raštais vis niekaip nepataikau pagal šių dienų madą, tai vartau senuosius raštus ir baigiu sau plikę nurauti iš nusiminimo. Ketina naujai išleisti „Med. stebuklus“, tik aš jų pats negaliu perskaityti, reikia iš naujo parašyti.“¹⁰¹ Vis dėlto perdirbinėti senus kūrinius yra labai komplikauta užduotis.

Rašytojas taip pat ieško palankesnių, neutraliesnių temų ir žanrų. Istorinė tematika sovietmečiu labai kontroliuojama, todėl svarsto pereiti prie pasakų ir eilėraščių rašymo. Laiške Onai Šimaitei dalijasi tokiais darbais:

Treti metai kankinuosi su „Med. stebuklais“, kuriuos nori lietuviškai ir rusiškai išleisti, o aš negaliu vis juos užbaigti, kad skambėtų kaip dramatiška liet. menininko epopėja.

¹⁰¹ „K. Borutos ir M. Čilvinaitės laišakai 1943–1965“, 1958-04-07, *LNB RS F64-72*.

Šiek tiek apsitvarkęs su proza, visiškai ją mesiu, užsiimsiu eilėraščiais ir pasakomis. Pradėjau rašyti liet miunhauzeną – Jurgį Paketurį, kuris užkliuvo ir dabar negaliu iš naujo įsigyventi. Bet būtinai jį užbaigsiu. Tai pro pasaką – visas gyvenimas.¹⁰²

K. Boruta planuoja, kad „[j]ei užteks kvapo, rašysiu tik tokius dalykus, kurie man pačiam malonūs – pasakas, trumpus eilėraščius“¹⁰³. Vis dėlto net ir ideologiškai neutralios temos galėjo kelti įtarimą. Bėgimas nuo sovietinės realybės, reikalingų temų ignoravimas galėjo rodyti autoriaus vengimą dalyvauti komunistinės šalies kūrimo procese. Ypač jeigu autorius seniau nepasižymėjo gera reputacija: „Antai rašytojas Boruta nukrypsta nuo aktualių šiuolaikinių klausimų nagrinėjimo, gilinasi į pasakų pasaulį, o kartais mėgina pavaizduoti save kaip asmenybės kulto laikotarpio „auką“ ir netgi nevensia antitarybinių samprotavimų.“¹⁰⁴

Kai kuriais atvejais net neplanuojama bandyti įgyvendinti kilusios idėjos, nes suveikia savicenzūra ir nematoma prasmės kūrinio, kuris iš karto žinoma, kad bus nepriimtinas, netinkamas, rašyti: „Norėjau parašyti apie susitikimus su K. Skalbe ir kaip jo pasakas vertėme su velione žmona, bet vėlgi bijau, kad nepataikysiu, o šunuodegauti nenoriu. Teks be to apsieiti. Nebent kuria kita proga.“¹⁰⁵ Rašytojas apgailestauja, kad „[m]ūsų laikų liet. rašytojas negalėjo normaliai vystytis ir išaugti. Nori – nenori, o tenka nuo daug ko atsisakyti, apie ką svajojai. Nieko nepadarysi, tokia amžiaus raida ir logika.“¹⁰⁶

Kai kuriuos Lietuvoje neįgyvendinamus planus K. Boruta bandė pasiekti per Maskvą. Rašytojas palaikė kontaktus su vertėjomis, tarėsi dėl jo kūrinių pristatymo Rusijoje. Prašydamas vertėjos Belos Zaleskajos anotacijos „Mediniams stebuklams“ argumentuoja, kodėl jam reikia visokių atsiliepimų ypač iš Maskvos, „nes lietuviškai nežinau, kada išleis. Taip jau čia priprasta, kad kiekvieną knygą po keletą metų marinuotų ir ją gadintų. Bet ši kartą aš nepasiduosiu. Geriau paliksiu rankraštį, negu duosiu ją sužaloti“¹⁰⁷.

K. Boruta palaiko ryšius su įvairias žmonėmis ir taip mezga darbinius santykius. Bandymas apeiti trukdžius, esančius Lietuvoje, per Maskvą buvo žinomas faktas:

¹⁰² Kazys Boruta, „Laiškai O. Šimaitei. 1960–1965“, 1960-06-12, *LNB RS F10-375*.

¹⁰³ *Ibid.*, 1960-06-21.

¹⁰⁴ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*, sud. Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, 320.

¹⁰⁵ Kazys Boruta, „Trys laiškai Valst. grož. lit. l-klos redaktoriui A. Žirguliui dėl K. Skalbės pasakų vertimo redagavimo ir kt.“, *LLTIB RS F60-535*.

¹⁰⁶ Kazys Boruta, „Laiškai O. Šimaitei. 1960-1965“, 1960-06-21, *LNB RS F10-375*.

¹⁰⁷ Kazys Boruta, „2 laiškai B. Zaleskajai“, *LLTIB RS F104 41-42*.

Z. Petrovna man rašė, kad „Balt. malūnas“ išliko Goslito 1965 m. plane, tik dar komiteto nepatvirtintas. Būk gera, sužinok, ar jau patvirtino, tada aš parašysiu Lebedevai, kad atiduotų redaguoti Kulmanovai ir ta proga užsiminsiu, ar negalima „Blt. M“ sujungti su „Md St“ į vieną knygą rusiškai. Ta kryptimi ir Tavęs prašyčiau veikti. Knygos viena kitą papildytų, ir aš kaip autorius galėčiau išeiti į visasajunginius. O savo parapijoje, kaip matai, man nelabai sekasi.¹⁰⁸

Valdžia labai nepasitikėjo K. Boruta. Jo pasisakymai, elgesys ar kūryba nuolat susilaukdavo neigiamų vertinimų ir tam tikrų sankcijų. Rašytojas bandė ieškoti būdų, kaip atkreipti mažiau neigiamo dėmesio į save, rinktis saugesnes temas, pereiti prie pasakų ar eilėraščių kūrybos, perrašyti senuosius savo kūrinius ar bandyti organizuoti leidimus rusų kalba.

¹⁰⁸ *Ibid.*

4. Viešas ir privatus Kazio Borutos paveikslas

4.1. Vidinė rašytojo kova

Analizuojant bent kiek viešesnius Kazio Borutos tekstus matyti, kad rašytojas neretai pasižymi ryžtingumu, žino atsakymus, sprendimo būdus ir iki galo gina savo nuomonę. Vis dėlto privačioje erdvėje, ypač dienoraščiuose, galima matyti kasdienės vidinės kovos ir pasirinkimo procesą. Kadangi dienoraščiai fiksuoja momentines tos dienos nuotaikas ir idėjas, o ne retrospektyviai vertina ilgą gyvenimo tarpą ir savo veiksmų prasmę, galima sekti kalbančiojo pastovų nepastovumą.

Dėl reikalavimų taisyti, koreguoti savo kūrinis rašytojas gyveno nuolatinėje dvejojimo būsenoje. Jo momentiniai apsisprendimai ir pasiryžimai svyravo nuo vieno kraštutinumo iki kito: nieko nekeisti savo kūryboje nepriklausomai nuo to, ar ji bus publikuojama, dirbti matant didesnę prasmę, arba kol kas laikinai atidėti kūrinį ir ramiai laukti geresnių laikų, arba pasistengti perrašyti pagal pateiktus nurodymus. Tokie pasirinkimo variantai sukasi K. Borutos tekste.

Rašytojo nuomone, susitaikymas su atstumtojo pozicija, tokio savo gyvenimo kelio priėmimas neatleidžia nuo darbo:

Apsiraminęs ir patikslinęs savo kelią su visomis painiavomis ir kančiomis, - jis baisiai sunkus, bet kaip tik tokiu Tau buvo lemta eiti, - gali pasidžiaugti! – užbaik savo darbus, kaip tau pačiam reikia. Spausdins – nespaudins, tai jų reikalas, o tu savo padarysi, ką galėsi.

Niekur nesiblaškyti, - taip ar kitaip esu atstumtas ir nėra ko veržtis į dienos didvyrius, - užbaik savo darbus.¹⁰⁹

Buvimą savimi iškelia aukščiau visko, atmeta kompromisus ir tikisi, kad toks pasirinkimas bus ramybės garantas:

Gal būt, tai buvo kritiškas amžius, kurį peržengęs, galėsiu gyventi ramia širdimi ir šį tą padarysiu, ko anksčiau negalėjau. Kad žodis taptų kūnu, reikia turėti blavią perspektyvą – gyvenime ir darbe – neleisti klaidinti savęs jokiems mirazams ir neiti į jokių kompromisus, nors jų ir reikalautų laiko sąlygiškumai.

Reikia savim būti ligi galo, - pasakyti tai, ką privalai, o visa kita – niekai. Sunkus dalykas konfliktas su savo amžiumi, bet tuo keliuėjai ir turi eiti ligi galo. toks tavo likimas. Ir nėra ko dėl to graužtis.¹¹⁰

K. Boruta nuolat skųsdavo savo psichologine būkle: neurastenija, depresija, nemiga. Nors ieškojo įvairių vaistų, bet būtiniausia sąlyga laikė ramų, tvarkingą gyvenimą.

Rašytojas savo kūrybą mato kaip pareigą ir atsakomybę. Būtent valios pastangomis dienoraštyje nuolat bando gražinti save prie darbo net ir pačiomis sunkiausiomis sąlygomis. Dienoraštis vietomis virsta darbo knyga, kurioje išsamiai surašomi visi planai

¹⁰⁹ Kazys Boruta, „[Dienoraštis]“, 1961-12-28, *LLTIB RS F60-1048*.

¹¹⁰ *Ibid.*

su datomis, darbų terminais, paskui tie darbai peržiūrimi ir koreguojami. Iki galo sutvarkyti per gyvenimą nuveiktus darbus yra jo pagrindinis tikslas, kuris suteiktų sąžinės ramybę. Rašytojas bando susitvarkyti savo gyvenimą, kad turėtų geresnes darbo sąlygas ir galėtų pilnai į tai susitelkti, nes jaučiasi už tai atsakingas:

Bet tikiuosi taip susitvarkyti, kad galėčiau ligi paskutinio kvapo atsidėti savo darbams už kuriuos man teks prieš amžiną atsisakyti. O viskas kitkas – pernykščio sniego nevertas, kuris „putodams į nieką pavirto“, anot Duonelaičio, su kuriuo po smerties norėčiau susitikti, tiktai bijausi, kad nebūtų gėda. Pergyveno žmogus septyneri metų karą ir marą ir savo padarė. Tai kaip mes jam pasiteisinsim?¹¹¹

Nors ir nenorėdamas K. Boruta nuolat taiso kūrinius, skundžiasi, kad pataisymai vėl neįtinka, kol pats darbas tampa nemaloniu: „Gavau prakeiktą „Paminklų“ korektūras po dešimties „taisymų“, - sunku perskaityti. Kaip tada naujas knygas ruošti spaudai?“¹¹² Išėjus tokiam kūriniui džiaugsmo nėra: „Prakeiktus „Paminklus“ paleido į spaudą, tik aš negalėjau jų į rankas paimti“¹¹³.

Kartais atrodo, kad geriausia išeitis – palikti kūrinių palankesniai laikotarpiui: „Galima sutikti su stilistiniais pabraukymais, o perdirbinėti nėra prasmės. Jei nespausdins – tenespausdina, o iš skolų kaip nors išsisuksiu. Teks susispausti ir kukliai gyventi. / Dirbti toliau savo darbus. Žinoma, bus sunku. Bet ką dabar padarysi?“¹¹⁴. Boruta supranta ir ideologinę pataisymų reikšmę, ir besikeičiančias, ne visada nuspėjamas aplinkybes literatūros lauke, todėl kartais geriausiu sprendimu laiko „laukti „palankaus vėjo“ ir atsisakyti nuo perdirbinėjimų“.¹¹⁵

K. Borutos finansinė padėtis nebuvo lengva, todėl įvairios sankcijos dar labiau sunkino padėtį. Pensijos atidėjimas, buto neskyrimas, kūrinių sulaikymas, stabilių pajamų neturėjimas veikė rašytojo gyvenimą. Vienas iš sudėtingiausių momentų buvo po J. Baltušio skundo dėl netinkamų pasisakymo literatūriniam vakare, tačiau netrūko ir kitų atvejų, jo pasisakymai atidžiai sekami: „Priešų užtenka. Atsimink, kad ir redaktoriaus kabinete ta pati tardymo kamera. Visur reikia apdairiai laikytis.“¹¹⁶ Po įvairių problemų K. Boruta dienoraštyje nusprendavo esant prieštaringai situacijai patylėti, tačiau praėjus kuriam laikui vėl pasigirdavo nusiskundimų K. Borutos elgesiu.

Sovietmečiu, kai rašytojas buvo priklausomas nuo vienos leidyklos ir valdžios sprendimų, nuolatinis gyvenimas konfrontacijoje su ja veikė kasdienį gyvenimą ir

¹¹¹ Kazys Boruta, „Keturi laišakai H. Lukauskaitėi-Poškienei literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, 1963-04-07, *LLTIB RS F60-526*.

¹¹² Kazys Boruta, „K. Borutos laišakai V. Kauneckui 7“, *LLMA F. Nr. 500, Ap. 1, B. 104, L. 1-10*.

¹¹³ *Ibid.*, 1960-06-23.

¹¹⁴ Boruta Kazys, „[Dienoraštis]“, 1957-12-13, *LLTIB RS F60-1042*

¹¹⁵ *Ibid.*, 1958-01-03.

¹¹⁶ Boruta Kazys, „[Dienoraštis]“, 1958-04-08, *LLTIB RS F60-1042*.

K. Borutos būseną. Jam svarbiausia klausyti savo sąžinės ir nenusileisti, net ir beviltiškoje situacijoje rasti prasmę pačioje kūryboje ir darbų užbaigime, tačiau norint, kad kūriniai būtų spausdinami, tenka juos taisyti, perrašinėti.

4.2. Autobiografijos kūrimas ir jos koregavimas

Iš ankstesniuose skyriuose aptartos medžiagos matyti, kad visi į viešumą išėję K. Borutos tekstai daugiau ar mažiau yra paveikti cenzūros, todėl ne visada tiksliai išreiškia paties autoriaus suformuluotą idėją. 1957 m. K. Borutai prireikia parašyti autobiografiją būsimam rinkiniui „Tarybų Lietuvos rašytojai“, kuri taip pat neišvengė gausių taisymų. Palyginus skirtingus autobiografijų variantus matomas dviejų pozicijų susidūrimas, įtampa tarp valdžios formuojamo K. Borutos paveikslo ir jo paties noro papasakoti apie savo gyvenimą autentišku balsu.

JAV organizuotame literatūriniame vakare kritikė Aušra Marija Jurašienė, kalbėdama apie K. Borutą, prisimena savo išpūdžius, kuriuos jai paliko rašytojo autobiografija: „[Š]irdį labai suspaudė, kad tas maištininkas visgi buvo palaužtas.“¹¹⁷ Autobiografijoje dėmesys kreipiamas į K. Borutos samprotavimus fašizmo tema, į asmenines kovas ir į rašytojo kilmės istoriją bei nuveiktus darbus. Kaip ir įprasta autobiografijoje, autorius pristato pagrindinius savo gyvenimo faktus ir išsamiai išdėsto nuveiktus kūrybinius darbus, tačiau dalis teksto, kuriame rašytojas apmąsto savo kelią, kūrėjo tapatybę ir vertybes, nepateko į galutinį variantą, todėl skaitant išleistą tekstą K. Boruta vertinamas pagal kitų asmenų pakoreguotą versiją.

Knygoje išspausdintoje autobiografijoje nurodyta 1957-04-12 data. Archyvuose yra likę įvairūs juodraščiai, tačiau 1957-03-08 datuotas tekstas¹¹⁸ jau buvo pateiktas oficialiam vertinimui, jame galima pamatyti atliktus taisymus, vadinasi, tokį tekstą K. Boruta norėjo spausdinti kaip galutinį. Šio dokumento parašėte paliktas rašytojo įrašas: „Dėkoju už „pataisymus“, tiktai jie man nereikalingi. K. B.“ Žemiau dar vienas komentaras: „Duodu naują varijantą, kurio prašau nekraipyti“¹¹⁹.

Išbrauktose ištraukose K. Boruta išdėsto ne gyvenimo faktus, o apmąsto ir atskleidžia savo pažiūras, vertybes, kuriomis vadovaujasi, ir net pakomentuoja viešumoje paplitusį jo kaip maištininko paveikslą:

¹¹⁷ *Amerikos balsas*, 1976-09-13. Literatūros vakaras. Prozininkės, dramaturgės, kritikės Aušros Marijos Jurašienės pasakojimas apie rašytoją V. Mykolaitį-Putiną ir K. Borutą, minimas B. Sruoga, LCVA Mg_012032.

¹¹⁸ Kazys Boruta, „[Apie save]“, 1957, VUB RS F91-430.

¹¹⁹ *Ibid.*

Dabar, kai iš tolo pasižiūri, gal nemažai buvo padaryta klaidų, bet jos gal buvo ir neišvengiamos, kai visa širdimi gyveni su savo kraštu ir jaudiniesi dėl jo likimo. O kai kas man dar ir dabar bando prikišti nepataisomo maištininko pravardę ir prilipdyti kažkokią svetimą etiketę, bet iš to nieko neišėjo ir neišeis. Aš niekas kitas nebuvau ir nebūsiu, tik savo krašto žmogus, truputį rašytojas ir visa širdimi poetas, žinoma, ne būtinai rašęs eilėraščius. Bet ir eilėraščius galima visaip rašyti – paprastu rašalu, savo krauju ir visu gyvenimu. O kad visuomeninėse kovose dalyvavau kiek daugiau kaip kiti ir išsiskirdavau savo polinkiais ir būdo ypatybėmis, tai dar jokio maišto nepadariau ir nepadarysiu, tikrai kitų sąžine ir galva, nors ir geniališka, nemokėjau ir nemokėsiu gyventi. Kas tinka mano krašto pažangai, tas ir man tinka, bet turi išplaukti iš mano krašto dialektinės raidos, o kas svetima – prievarta neprimesi, o primetęs – nesidžiaugsi. Tai nulėmė mano santykius su žmonėmis ir visą gyvenimo kelią.¹²⁰

Nurodytoje ištraukoje K. Boruta dar kartą akcentuoja laisvę, savarankišką gyvenimą ir kūrybą. Vadovavimasis savo sąžine ir galva yra viena iš svarbiausių K. Borutos nuostatų, išlikusių per visą jo gyvenimą. Nuoširdi kūryba ir nuoširdi, iš vidaus kylanti reakcija į aplinkos įvykius yra tai, kas lemia jo veiksmus. Dar jaunystėje skelbęs, kad eilėraščių reikia rašyti savo gyvenimu, autobiografijoje taip pat teigia, kad kūryba gali būti rašoma ne tik rašalu. Gyvenimas ir kūryba yra tarpusavyje susiję.

Savo maištingų veiksmų jis nesieja su kokia nors politine programa ar ideologine kova. Jo aktyvesnis dalyvavimas visuomeniniame gyvenime kyla iš natūralaus domėjimosi ir rūpinimosi savo kraštu. Rašytojas pamini galimai buvusias klaidas, tačiau tai ne oficiali atgaila dėl praeities veiksmų, kaip būdavo įprasta išpažinti sovietinei valdžiai prasikaltusiam rašytojui ir įrodyti savo persiauklėjimą, bet klaida čia pateikiama kaip natūrali gyvenimo dalis, kuri būdinga savo širdimi besivadovaujančiam, atsakymų ieškančiam, o ne gyvenančiam pagal kitų nustatytas taisykles, žmogui.

Vienybė su savo kraštu ir natūralia jo raida taip pat yra viena iš svarbių K. Borutos paveikslų dalių. Netiesiogiai išsakoma kritika svetimiems, krašto ir istorijos raidos neatitinkantiems, bet per prievartą diegiamiems mąstymo standartams.

Rašytojas apmąsto ir savo santykį su žmonėmis, nurodo, kokios asmens savybės jam brangios, o kokios vertos paniekos:

O šventaisiais ir prakeiktaisiais aš seniai nebetikiu, tikrai nekenčiu ir, tur būt, visą gyvenimą nekėsiu visokių davatų, - tiek iš dešinės, tiek iš kairės, - ir visokių šliužų prisitaikėlių, kaip žmogiškos menkystės bezdžionių. O žmonės jau seniai pasaulyje gyvena ir gyvens dar po mūsų amžių amžius. Su jais ir aš savo amžiuje visaip susitikdavau, gyvendavau ir dirbdavau, draugaudavau ir kovodavau, bet visada kiekviename žmoguje daugiausia brangindavau tikrą žmogų. Nuomonių ir pažiūrų skirtumai man neturėjo jokios reikšmės, nes aš niekada neieškojau savo mintims rezonanso ar pasekėjų.¹²¹

¹²⁰ Kazys Boruta, „[Apie save]“, 1957, *VUB RS F91-430*.

¹²¹ *Ibid.*

K. Boruta ir toliau atskleidžia neideologinį mąstymą. Jis neskirsto žmonių į grupes pagal jų pažiūras, o vertina kiekvieną pagal jo individualų elgesį. Visuomenė jam nėra padalinta į grupes, kurių nariai negalėtų susikalbėti tarpusavyje. Jis vertina kiekvieną kaip individualų žmogų, mato jo konkrečius veiksmus. Rašytojas atviras skirtingų pažiūrų žmonėms, svarbiausia, kad šie būtų tikri, neprisitaikėliai ir išlaikytų savo autentiškumą.

K. Borutos teksto variante aprašomas ir sunkusis laikotarpis, kai rašytojas buvo išmestas iš literatų bendruomenės ir patyrė vargą:

Tada ir mums, karo sukurių priglūšintiems, daug kas buvo neaišku, be to, buvo tas pats berijizmo pasiutimas ir nelemto asmenybės kulto apoteozė. O mane suprovokavo buržuaziniai nacionalistai (ak, tie amžini mano neprieteliai, bet atleisk jiems viešpatie, nes ir šventam rašte yra pasakyta...) ir vėl buvau atitrauktas nuo literatūros darbo, trejus metus klaidžiojau apie Vilnių po nereikalingas ir seniai man įgrisusias vietas, nieko neparrašydamas, nes dažnai nei popierio, nei pieštuko neturėjau, tiktai kiek prisidėjau prie Vilniaus atstatymo. Bet ir tai gerai.¹²²

Rašydamas šį tekstą K. Boruta neseniai tik priimtas į Rašytojų sąjungą ir prileistas prie kūrybinio darbo. Nors atšilimo laikotarpiu kiek atlaidžiau žiūrima į buvusius prasikaltėlius, jie turi parodyti savo persiauklėjimą ir pripažinti klaidas, todėl kaltinti laikotarpį ir aplinkybes, kaip čia daro autorius, nebuvo palanku. Atsiliepimuose apie K. Borutą ne kartą neigiamai žvelgiama į jo paties formuojamą asmenybės kulto aukos paveikslą.

Planuodamas tolesnius savo darbus rašytojas irgi užsimena, kad situacija nėra palanki, aplinkui tyko daug pavojų, todėl vienintelė išeitis – užsidaryti ir susikoncentruoti į darbą: „O aš, kaip tas senas žvirblis jaučio pėdoje iš vieno miežio grūdo alaus užsimiešęs, pasistengsiu apsisaugoti nuo visų pavojų, pagundų ir provokacijų, užsidarysiu ir baigsiu savo darbus. Taip jau yra, rašytojas pirmą pusę savo gyvenimo renka ir kaupia medžiagą, o paskui ją atkuria... Maždaug, kaip karvė – pirma ryja, paskui atrajoja. Taip ir su rašytojais atsitinka.“¹²³

K. Boruta skaitytojui parodo savo meilę kraštui ir ypač Vilniui, dalijasi jam brangiais dalykais. Parodomas ryšys su savo gyvenama vieta, vienybė, tačiau paskutiniuose autobiografinių sakiniuose kalbėjimo stilius pasikeičia:

Ar man tai pavyks – nežinau... Susigyvenau su Vilniaus kalneliais, ir kartais jie paragina mane greičiau dirbti. Gal būt, kada nors ant jų pailsėsiu. O dabar dar laukia daug darbo. Kiekviena Lietuvos

¹²² Kazys Boruta, „[Apie save]“, 1957, VUB RS F91-430.

¹²³ *Ibid.*

kryžkelė man prakalba ir kiekvienas akmenėlis prabyla ir nori širdingą žodį išgirsti. O mane vis daugiau pavergia mūsų senasis Vilnius, - manau, niekada su juo nesiskirsiu, - čia mūsų kultūros lopšys ir židinyš, čia mūsų klystkelės ir kryžkelės, čia ne kartą suklopome ir pakilome, tikiu ir dabar pakilsime draugiškoje tarybinių tautų šeimoje, žengdami į komunizmo rytojų. Viskas priklausys nuo mūsų pastangų ir darbo. Tai dirbkime, draugai!¹²⁴

Kalbėjimas sustabarėjusiomis ideologinėmis frazėmis „tarybinių tautų šeima“ ir „komunizmo rytojus“ yra labai reti K. Borutos egodokumentuose ir ypač toks staigus perėjimas nuo atviro kalbėjimo savo balsu prie sovietinių štamų. Istorikas Stephenas Kotkinas tai vadina bolševikiniu kalbėjimu¹²⁵. Bolševikinio žodyno naudojimas ir tų pažiūrų perėmimas įtraukia kalbėtoją į bendrą kontekstą, kuriame bendraujama ta pačia kalba. Viešuose rašytojo tekstuose pasitaiko derinimosi prie ideologinio kalbėjimo, ypač kai bandoma surasti oficialiai priimtinių argumentų siekiant įrodyti savo tiesą, bet tokiuose tekstuose aiškiai matosi skirtingų kalbėjimo sluoksnių persidengimas. Ruošiant autobiografiją publikavimui daugiausia išbraukiamos būtent tos pastraipos, kurios neatitinka tarybinio rašytojo įvaizdžio, kuriose kalbama autentiškai.

Archyve taip pat rasta ant atskiro lapelio užrašyta pastraipa su priedašu „prie autobiografijos“. Ji jau nebeprisiklauso vientisam tekstui, kuris buvo pasiūlytas leidimui, tačiau tęsia panašią mintį. K. Boruta ne tik išreiškia asmeninę meilę kraštui ir kultūrai, bet laiko tai visiems kuriantiems būtinu elementu::

Daug ką mokiau literatūros meno (nuo P. Cvirkos ligi J. Baltušio), tikrai ne iš to galo, tai susilaukiau ne tokių pasekmių, kokių norėjau. Reikėjo mokytis (ypač savamokslis) savo krašto meilės ir pagarbos jos kultūrai, o aš, nors su kaupu viso to turėjau, tikrai neturėjau nuovokos ir supratimo, pats klaidžiodamas ūkuose. Tai mano savamoksliai ir pasikabino ant svetimos meškerės, juoba kad labai gūdrūs vyrai buvo. Gal būt, kad čia ir aš buvau kaltas.¹²⁶

Nors autobiografija buvo pakoreguota ir to laisvo, kritiško kalbėjimo liko mažiau, tačiau svarstant knygą vis tiek susilaukta priekaištų: „Drg. Borutos pasisakymas buvo pataisytas, bet, matyt, ne iki galo. Kaip tik jis ir kelia kritiškų minčių. [...] tam tikra dalis rašytojų leidinyje pasisakė apolitiškai. Prie tokių pasisakymų iš dalies reikia priskirti drg. Borutos, drg. Mykolaičio pasisakymus.“¹²⁷

¹²⁴ Kazys Boruta, „[Apie save]“, 1957, VUB RS F91-430.

¹²⁵ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press, 1995, 220.

¹²⁶ Kazys Boruta, „Daug ko mokiau...“ prie autobiografijos, MLLM R 99576.

¹²⁷ Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos Valdybos posėdžio 1957 m. lapkričio 23 d. protokolas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 217. Percituota iš: Boruta, Kazys, „Baltaragio malūnas“ ir jo byla: pirmoji Kazio Borutos

A. M. Jurašienei K. Borutos autobiografija atskleidžia palaužto kūrėjo vaizdinį, tačiau tokia išvada padaroma perskaičius oficialiai išleistą tekstą, kuris nėra vien tik paties K. Borutos kūrinys, bet atitinkamai pakoreguotas pagal sovietinius reikalavimus. Nepaisant to, kad K. Boruta, sovietmečiu nuolat kontroliuojamas ir spaudžiamas, nepasiekė buvusio kūrybinio lygio, jo idealai liko tie patys. Rašytojas ir toliau stengiasi gyventi ir kurti vadovaudamasis savo sąžine, o ne iš viršaus nuleistais reikalavimais, rūpinasi istorijos ir kultūros saugojimu bei bando kitiems įrodyti jų svarbą, tačiau oficialios linijos neatitinkantys jo pasisakymai arba darbai paprastai lieka nežinomi viešumoje, pastebėti tik kolegų rašytojų ar saugumo. Jo pasipriešinimas dažniausiai pasireiškia individualiai sprendžiant savo paties problemas, neprisitaikant prie keliamų reikalavimų. Galutinėje autobiografijoje K. Borutos paveikslas supaprastintas vengiant išryškinti pokario vargus, taip pat panaikinus gilesnius savęs kaip kūrėjo ir žmogaus vertybių apmąstymus nelieka tokios ryškios atsvaros ideologiniam kalbėjimui.

Išvados

Kazio Borutos egodokumentams būdingas idėjinis vientisumas. Įvairiuose asmeniniuose tekstuose – nuo dienoraščių išreikštų minčių sau iki bendravimo laiškais su vienu konkrečiu adresatu ir viešo kreipimosi į kokią nors apibrėžtą auditoriją – galima pastebėti, kad svarbiausiais klausimais rašytojo idėjos ir pozicija išlieka nepakitusi. Jam būdingas atviras nuomonės išsakymas nepriklausomai nuo konteksto, o tai dažnai sukelia konfliktą su valdžia.

K. Boruta aktyviai domisi visuomeniniais klausimais, kurie tiesiogiai su juo nesusiję. Totalitarinėje valstybėje sprendimai atliekami atitinkamose valdžios institucijose ir nėra svarstomi bendruomenės viduje, tačiau rašytojas kvestionuoja oficialiąją tvarką. Jam rūpi represijas patyrusių menininkų likimas. K. Boruta kritiškai žiūri į valdžios trukdžius nusikaltusiems rašytojams grįžti prie literatūrinio darbo, tai laiko beprasmiu talento švaistymu. Pats pamažu grįžęs į literatūrinį gyvenimą stengiasi padėti kitiems pažįstamiems, kurie irgi bando tai daryti: ieško galimų darbų, užtaria pas atitinkamus asmenis ir juos palaiko.

Rašytojas įvairiais būdais rūpinasi kultūriniu paveldo išsaugojimu ir tautos istorija. Jis siekia išsaugoti autentišką istorinį pasakojimą ir visus tautos raidą liudijančius materialius ženklus taip išlaikydamas istorinę valstybės atmintį. K. Boruta piktinasi vertingų architektūrinių paminklų (religiniai objektai, VU pastatas), griovimu arba nepriežiūra, taip pat senųjų gatvių pavadinimų keitimu svetimais, su vieta neturinčiais jokio ryšio, vardais.

Kūrėjo laisvės būtinybė – vienas iš dažniausiai pasikartojančių motyvų K. Borutos tekstuose. Jis apie tai svarsto ir teoriškai, ir patiria praktiškai kasdienėje savo veikloje. Jis iškelia rašytojo tiesos paiešką aukščiau bet kokių iš išorės, valdžios nuleistų absoliučių tiesų. Kūrėjas negali vadovautis šablonais, o tik savo sąžine. Grįžęs prie literatūrinio darbo rašytojas sunkiai prisitaiko prie griežtų socialistinio realizmo principų ir valdžios taikomų reikalavimų kūrybai. Jo kūrėjo ir kūrybos samprata prieštarauja oficialiajai pozicijai, todėl kūriniai sulaikomi, nuolat diskutuojama dėl perrašymo ir netinkamo veikėjų vaizdavimo. K. Borutai svarbi istorinė tematika sovietmečiu nepalanki. Nemarksistiniu požiūriu vertinamos istorinės asmenybės ir laikmečio įvykiai susilaukia nuolatinės valdžios kritikos.

Dažnai susidurdamas su kliūtimis K. Boruta ieško būdų, kaip nestabdyti savo kūrybinio proceso ir išsilaikyti literatūriniame lauke. Taip grįžta prie savo ankstesnių kūrinių perdirbinėjimo, ideologiškai neutralėsių folklorinių pobūdžio temų. Taip pat

palaike ryšius su rusų vertėjais ir siekia savo kūrinių išleidimo rusų kalba taip bandydamas apeiti vietoje susidariusius trukdžius.

Viešuose darbų aptarimuose ir asmeniniuose laiškuose recenzentams K. Boruta gina savo poziciją ir bando įrodyti jos teisingumą, tačiau nuolatinė konfrontacija sekina jo kūrybines jėgas ir skatina viskuo abejoti. Pradeda veikti savicenzūra: pats atmeta ne vieno naujo kūrinio idėją numatydamas, kad ji neatitiks esamos politikos, o pats prisitaikyti nemokės. Nuolatinis kūrinių stabdymas ir reikalavimas juos perdirbti rašytoją verčia rinktis koreguoti kūrinį pagal oficialią poziciją ir taip sugadinti savo kūrinį ar likti prie savo idėjos, bet būti nespausdinamam. Dienoraščiuose tokia svyravimo būseną yra pastovi. Nuolatinis savo kūrybos gynimas prieš cenzūrą slegia rašytojo kasdienybę bei darbus, o išspausdinti kūriniai galiausiai nebeteikia norimo džiaugsmo, nes yra nutolę nuo autoriaus pirminės idėjos. Vis dėlto rašytojas nuolat verčia save dirbti, kūryba yra kaip prievolė, kurią reikia atlikti, todėl nuolat save stebi, kontroliuoja.

Sovietmečiu vidinė rašytojo būklė sunki, tačiau kurdamas viešąjį savo paveikslą autobiografijoje siekia išskelti tuos pačius idealus, kuriais vadovavosi visą gyvenimą: vadovavimasis savo sąžine, o ne kitų galva, meilė savo kraštui ir nenoras prisitaikyti primestiems reikalavimams.

Kadangi egodokumentai tarpusavyje labai susiję ir nuolat nurodo vienas į kitą, dažnai skirtingais aspektais jungiamos tos pačios temos. Vadinasi, norint daryti svaresnes išvadas apie cenzūros procesą reikėtų atlikti tekstologinę skirtingų kūrinio variantų analizę. Taip pat siekiant geriau suprasti K. Borutos vidinę būseną, jos priežastis sovietmečiu vertėtų įtraukti ir asmeninius santykius – dar vieną svarbų aspektą, darantį įtaką rašytojo būsenai.

Šaltiniai ir literatūra

Santrumpos

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LLTIB RS – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius

LNB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

MLLM – Maironio lietuvių literatūros muziejus

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Šaltiniai

Kazio Borutos egodokumentai archyvuose

LLTIB RS

Dienoraščiai:

Boruta, Kazys, „Dienoraštis“, *LLTIB RS* F60-1041.

Boruta, Kazys, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1042.

Boruta, Kazys, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1043.

Boruta, Kazys, „Pastabos pačiam sau: [dienoraštis]“, *LLTIB RS* F60-1044.

Boruta, Kazys, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1045.

Boruta, Kazys, [dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1046.

Boruta, Kazys, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1047.

Boruta, Kazys, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1048.

Boruta, Kazys, [Dienoraštis], *LLTIB RS* F60-1049.

Kazio Borutos laišakai:

Boruta K. „Atsakymas S. Anglickiui dėl jo apysakos „Blinda“, *LLTIB RS* F60-520.

Boruta K. „Laiškai seseriai M. Bajerčienei-Borutaitei buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS* F60-490.

Boruta K. „Atvirlaiškis ir laiškas seseriai M. Bajerčienei-Borutaitei buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS* F60- 491.

Boruta K. „Septyni laišakai seseriai M. Bajerčienei-Borutaitei buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS* F60-492.

Boruta K. „Atvirlaiškis ir trys laišakai seseriai M. Bajerčienei-Borutaitei buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS* F60-493.

Boruta K. „4 laiškai seseriai M. Bajerčienei-Borutaitei asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-494*.

Boruta K. „Trys laiškai seseriai M. Bajerčienei-Borutaitei buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS F60- 495/1*.

Boruta K. „Du laiškai seseriai M. Bajerčienei asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-495/2*.

Boruta K. „Laiškai K. Bajerčiui (sesers vyrui) dėl kalbinės medžiagos, perduotos prof. J. Balčikoniu“, *LLTIB RS F60- 496*.

Boruta K. „Laiškai J. Baltušiu dėl ‚Sunkių paminklų‘“, *LLTIB RS F60-521*.

Boruta K. „Laiškai Biržiškai JAV dėl jo straipsnio apie S. Daukantą“, *LLTIB RS F60-522*.

Boruta K. „Du laiškai broliui Petruui Borutai asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-497*.

Boruta K. „Laiškas Eglei Borutaitei-Makariūnienei (be pabaigos)“, *LLTIB RS F60-483*.

Boruta, Kazys „[K. Borutos laiškas Булатов‘ui ir Моисеев‘ai]“, *LLTIB RS F60-1070*.

Boruta K. „Du atvirlaiškiai ir laiškas motinai buitiniiais reikalais“, *LLTIB RS F60-482*.

Boruta K. „Laiškas J. Čiurlionytei asmeniniu reikalu“, *LLTIB RS F60-498*.

Boruta K. „Pareiškimas J. Čiurlionytei dėl ‚Druskininkų novelių‘“, *LLTIB RS F60-201*.

Boruta K. „Du laiškai V. Čiurlionytei-Karužienei dėl M. K. Čiurlionio biografijos eskizų ir užrašų V. Montvilos biografijai gražinimo“, *LLTIB RS F60-202*.

Boruta K. „Du atvirlaiškiai Birutei Einberg asmeniniais ir literatūriniais reikalais“, *LLTIB RS F60-499*.

Boruta Kazys, „10 laiškų ir 2 telegramos Elgai Peterson-Motuzienei (būs. Borutienei)“, *LLTIB RS F60-1265*.

Boruta, Kazys, „2 laiškai Almai Peterson (Helgos Borutienės motinai) + atsakymas“, *LLTIB RS F60-1266*.

Boruta, Kazys. „2 laiškai ir telegrama Elgai Peterson (būs. Borutienei)“, *LLTIB RS F60-1267*.

Boruta, Kazys, „Du atvirlaiškiai ir laiškas Elgai Peterson-Borutienei“, *LLTIB RS F60-1268*.

Boruta, Kazys, „Laiškai ir atvirlaiškis Elgai Motuzienei“, *LLTIB RS F60-1269*.

Boruta Kazys. „4 laiškai Elgai Motuzienei“, *LLTIB RS F60-1270*.

Boruta Kazys. „4 laiškai, 5 atvirlaiškiai ir telegrama Elgai Motuzienei“, *LLTIB RS F60-1271*.

Boruta, Kazys. „9 laiškai ir 3 atvirlaiškiai Helgai Motuzienei“, *LLTIB RS F60-1272*.

Boruta, Kazys, „4 laiškai ir atvirlaiškis Helgai Kaktyn“, *LLTIB RS F60-1273*.

Boruta, Kazys, „10 laiškų, 2 atvirlaiškiai ir 2 telegramos Elgai Borutienei“, *LLTIB RS F60-1274*.

Boruta, Kazys, „14 laiškų (ir laiškelių) ir telegrama Elgai Borutienei“, *LLTIB RS F60-1275*.

Boruta, Kazys, „3 laišakai Elgai Borutienei“, *LLTIB RS F60-1276*.

Boruta, Kazys, „7 laišakai ir 8 atvirlaiškiai Elgai Borutienei“, *LLTIB RS F60-1277*.

Boruta, Kazys, „Laiškas Elgai Borutienei“, *LLTIB RS F60-1278*.

Boruta K., „2 laišakai Birutei Einberg asmeniniu reikalu“, *LLTIB RS F60-500*.

Boruta K., „Du laišakai Birutei Einberg literatūriniais reikalais“, *LLTIB RS F60-501*.

Boruta K., „Laiškas Birutei Einberg apie kūrybinį darbą“, *LLTIB RS F60-502*.

Boruta K., „Atvirlaiškis ir 4 laišakai Birutei Einberg literatūriniais ir buitinais reikalais/ + 2 laišakai Eglės Borutaitės“, *LLTIB RS F60-503*.

Boruta K., „5 atvirlaiškiai ir 2 laišakai Birutei Einberg literatūriniais ir buitinais reikalais“, *LLTIB RS F60-504*.

Boruta K., „3 atvirlaiškiai ir 2 laišakai Birutei Einberg literatūriniais ir asmeniniais reikalais/ + Eglės Borutaitės laiškas“, *LLTIB RS F60-505*.

Boruta K., „Du atvirlaiškiai ir trys laišakai Birutei Einberg literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-506*.

Boruta K., „2 atvirlaiškiai ir 2 laišakai Birutei Einberg literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-507*.

Boruta K., „2 laišakai ir 2 atvirlaiškiai Januškevičienei R. dėl jo apysakų rinktinės išleidimo rusų kalba ir kt. reikalais“, *LLTIB RS F4-1257*.

Boruta K., „Laiškelis A. Jurkšui medžiagos romanui reikalu“, *LLTIB RS F60-537*.

Boruta K., „Laiškas Katiliams buitinais reikalais“, *LLTIB RS F60-523*.

Boruta K., „Atvirlaiškis K. Korsakui dailės kūrinių reikalu“, *LLTIB RS F17-125*.

Boruta K., „Raštas K. Korsakui dėl S. Ušinsko sukurto K. Donelaičio portreto realizavimo“, *LLTIB RS F56-68*.

Boruta K., „2 laišakai B. Zaleskajai“, *LLTIB RS F104 41-42*.

Boruta K., „Du laišakai H. Lukauskaitei-Poškienei asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-524*.

Boruta K., „Penki laišakai H. Lukauskaitei-O. Poškienei literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-525*.

Boruta K., „Keturi laišakai H. Lukauskaitei-Poškienei literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-526*.

Boruta K., „Trys laišakai H. Lukauskaitei-O. Poškienei literatūriniais ir asmeniniais reikalais“, *LLTIB RS F60-527*.

Boruta K., „4 laišakai ir trys atvirlaiškiai H. Puziui literatūriniais reikalais“, *LLTIB RS F60-737*.

Boruta K., „Laiškas V. Reimeriui literatūriniais reikalais“, *LLTIB RS F60-530*.

Boruta, Kazys, „Laiškas Vandai Sruogienei“, *LLTIB RS F115-106*.

Boruta K., „3 laišakai J. Šimkui literatūriniais ir kitais klausimais“, *LLTIB RS F57-734*.

Boruta K., „2 laišakai „Tiesos“ ir „Lit. gazetos“ redakcijoms dėl V. Ognevo apybraižos „Vytauto Montvilos žygdarbis“ išspausdinimo minėtuose laikraščiuose“, *LLTIB RS F60-536*.

Boruta K., „Laiškas Valst. grož. lit. 1-klos vyr. redaktoriui J. Tornau dėl savo kūrybinių leidimo ir ateities planų“, *LLTIB RS F60-534*.

Boruta K., „Laiškas Valst. grož. lit. 1-klos redaktoriui J. Stukui dėl „Jurgio Paketurio klajonių“, *LLTIB RS F60-533*.

Boruta K., „Trys laišakai Valst. grož. lit. 1-klos redaktoriui A. Žirguliui dėl K. Skalbės pasakų vertimo redagavimo ir kt.“, *LLTIB RS F60-535*.

Boruta K., „15 laiškų A. Venclovai literatūriniais ir asmeniniais reikalais ir kt.“, *LLTIB RS F1-5049*.

Boruta K., „Laiškas A. Venclovai politinės bylos reikalu ir pareiškimas TSRS Rašytojų sąjungai“, *LLTIB RS F5-54*.

Boruta K., „Atvirlaiškis ir 2 laišakai A. Venclovai savo kūrybinio darbo klausimais“, *LLTIB RS F5-1092*.

Boruta K., „Laiškelis J. Žiugždai su prašymu paskolinti Žemaitės parodai jo parašytą rašytojos kūrybinę autobiografiją“, *LLTIB RS F3-337*.

Boruta K., „Laiškelis neišaiškintam adresatui „Baltaragio malūno“ inscenizavimo reikalu“, *LLTIB RS F60-538*.

Boruta K., „2 laišakai neišaiškintam adresatui „Sukruvintų paminklų“ rašymo ir kitais reikalais“, *LLTIB RS F60-539*.

Kiti šaltiniai:

Boruta, K., „1. Pakelės akmenis laimė/ Autobiografijos vietoje/. 2. Seni draugai“, *LLTIB RS F60-207*.

Boruta, K., „Autobiografija. Biografinės ir bibliografinės datos“, *LLTIB RS F60-621*.

Boruta, Kazys, „[Savo gyvenimo apžvalga, apsvarstymai, planai]“, *LLTIB RS F60-1102*.

Boruta, Kazys, „[Medžiaga autobiografijai: fragmentai]“, *LLTIB RS F60-1116*.
Boruta, Kazys, „Autobiografija“, *LLTIB RS F60-1067*.
Boruta Kazys, „[Medžiaga autobiografijai: fragmentai]“, *LLTIB RS F60-1116*.
Boruta K., „Autobiografija. Biografinės ir bibliografinės datos“, *LLTIB RS F60-621*.
Boruta K., „1. Pakeleš akmens laimė/ Autobiografijos vietoje/. 2. Seni draugai“, *LLTIB RS F60-207*.
Boruta K., „Kalba LTSR Rašytojų sąjungos plenumo 1957 m.“, *LLTIB RS F60-918*.
Boruta, Kazys, „[Savo gyvenimo apžvalga, apsvaistymai, planai]“, *LLTIB RS F60-1102*.
Boruta, Kazys, „[Padėkos žodis]“, *LLTIB RS F60-1119*.
Boruta, Kazys, „Darbo užrašai I: [užrašų knygutės]“, *LLTIB RS F60-1136*.

LLMA

Laiškai:

K. Boruta, „K. Borutos laišakai J. Baltušiiui 4“, *LLMA F. 106*, ap. 2, b. 71.
Boruta Kazys, „K. Borutos laišakai M. Banionienei 2“, *LLMA F. 9*, ap. 1, b. 7.
K. Boruta, „K. Borutos laišakas A. Gričiiui“, *LLMA F. 190*, ap. 2, b. 116.
Boruta Kazys, „K. Borutos laiškelis B. Grincevičiūtei“, *LLMA F. 59*, ap. 1, b. 9.
Boruta Kazys, „K. Borutos laišakai ir atvirlaiškiai P. Juodeliui“, *LLMA F. 362*, ap. 1, b. 263.
Boruta Kazys, „K. Borutos laišakai V. Kauneckui 7“, *LLMA F. 500*, ap. 1, b. 104.
K. Boruta, „K. Borutos raštelis J. Lapašinskui“, *LLMA F. 106*, ap. 1, b. 61.
Boruta Kazys, „K. Borutos atvirlaiškis A. Maldoniui“, *LLMA F. 226*, ap. 1, b. 13.
Boruta Kazys, „K. Borutos laišakai E. Mieželaičiui 5“, *LLMA F. 27*, ap. 2, b. 157.
Boruta Kazys, „K. Boruta. K. Borutos laišakas T. Tilvyčiui“, *LLMA F. 153*, ap. 1, b. 157.
Boruta Kazys, „K. Borutos laišakai V. Žilioniui 2“, *LLMA F. 104*, ap. 1, b. 43.
Boruta Kazys, „A. Žirgulinio raštas dėl K. Borutos „Medinių stebuklų“ rankraščio A. Maldoniui. Yra K. B. laiško A. Ž. nuorašas“, *LLMA F. 226*, ap. 1, b. 108.

LNB RKRS

Laiškai:

K. Boruta, „Laiškai O. Šimaitei (į Paryžių)“, *LNB RS F10-375*.
K. Boruta, „K. Borutos ir M. Čilvinaitės laišakai“, *LNB RS F64-72*.
K. Boruta, „Atvirlaiškis Borutai Petriui“, *LNB RS F10 1-27*.
K. Boruta, „Atvirlaiškis Borutienei Onai“, *LNB RS F 10 16-280*.

- K. Boruta, „Laiškas Aleksandrui Vasiljevičiui Grinui“, *LNB RS F10-392*.
- K. Boruta, „Laiškai Zinaidai Petrovnai Kulmanovai“, *LNB RS F10-393*.
- K. Boruta, „Laiškai Samuiliui Jakovlevičiui Maršakui“, *LNB RS F10-395*.
- K. Boruta, „Laiškas Mar Susanai Georgijevnai“, *LNB RS F10-394*.
- K. Boruta, „Laiškai Murzaitei Agnei“, *LNB RS F10-396*.
- K. Boruta, „Laiškai Neištai Vladimirui Iljičiui“, *LNB RS F10-397*.
- K. Boruta, „Laiškas Evdoksijai Fiodorovnai Nikitinai“, *LNB RS F10-399*.
- K. Boruta, „Laiškai Levui Ozerevui“, *LNB RS F10-398*.
- K. Boruta, „Laiškas Kaziui Papečkiui“, *LNB RS F10-400*.
- K. Boruta, „Laiškai Kaziui Papečkiui“, *LNB RS F118-78*.
- K. Boruta, „Laiškas Juozui Petručiui“, *LNB RS F10-380*.
- K. Boruta, „Laiškas Ivanui Sergejevičiui-Nikitovui“, *LNB RS F10-401*.
- K. Boruta, „Laiškas Maksimui Tankui“, *LNB RS F10-402*.
- K. Boruta, „Laiškai Belai Zaleskajai“, *LNB RS F10-403*.

MLLM

Laiškai:

- K. Boruta, „Laiškas „Liet. enciklopedijos“ liter. Redaktoriui drg. Ivanovui“ *MLLM R 43727 ER 14900*.
- K. Boruta, „K. Borutos laiškas rašytojai Reginai Januškevičienei“, *MLLM ER 16168 ER 222*.
- K. Boruta, „K. Borutos laiškas Vikt. Katiliui. Lietuvos Rašytojų Draugija“, *MLLM 109035 ER*.
- K. Boruta, „K. Borutos laiškas vertėjai Kulmanovai“, *MLLM ER 18410 ER 223*.
- K. Boruta, „K. Borutos laiškas vertėjai Ninai Buzikošvili“, *MLLM ER 15085 ER 219*.
- K. Boruta, „K. Borutos laiškas vertėjai Ninai Buzikošvili“, *MLLM ER 15086 ER 220*.
- K. Boruta, „K. Borutos laiškas vertėjai Ninai Buzikošvili“, *MLLM ER 15087 ER 221*.
- K. Boruta, „Borutos K. laiškas K. Dunciui“, *MLLM PF 7268*.

Kiti šaltiniai

- K. Boruta, „K. Borutos tekstas – „Daug ko mokiau...“ prie autobiografijos“, *MLLM R 99576*.
- K. Boruta, „K. Borutos pastabos apie J. Baltušio recenziją /“Deja, ne...“/, *MLLM R 99575*.
- K. Boruta, „K. B. Rankraštis K. Borutos raštelis“, *MLLM R 22435 R 7649*.

VUB RS

Kazys Boruta, „K. Borutos mintys“, *VUB RS F168-843*.

Kazys Boruta, „[Dienoraštis]“, *VUB RS F168-844*.

Kazys Boruta, „Laiškai ir atvirukai Jadvygai Čiurlionytei“, *VUB RS F168-184*.

Kazys Boruta, „Laiškas Valerijai Čiurlionytei-Karužienei“, *VUB RS F153-1031*.

Boruta K., „[Apie save]“, *VUB RS F91-430*.

Publikuoti Kazio Borutos egodokumentai

Boruta, Kazys, „Iš Kazio Borutos archyvo“, parengė Vytautas Kubilius, in: *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1991.

„Kazio Borutos laiškai iš Rasų konclagerio žmonai Jadvygai Čiurlionytei (1947 m.)“, parengė Nijolė Gaškaitė, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 17, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 224–235. Prieiga internetu: (<http://www.partizanai.org/laisves-kovu-archyvas-17-t-1996-m/3564-rankrasciai-nedega>).

„Vienas K. Borutos laiškai iš Lukiškių“, in: *Lietuvos archyvai*, T. 10, 1998, p. 43–45.

Boruta, Kazys, *Drauge su draugais [Raštai, t. 10]*, Vilnius: Vaga, 1976.

Kritinė ir teorinė literatūra

Bagušauskas, Juozapas Romualdas, Streikus, Arūnas (sud.), *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

Bartkienė, Kristina, *XX amžiaus antrosios pusės lietuvių išeivijos rašytojų memuarai: žanro raida*, 2010.

Borutaitė–Makariūnienė, Eglė (sud.), *Susitikimai su Kaziu Boruta: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Burkšaitienė, Laima (sud.), *Jadvyga Čiurlionytė*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2006.

Chorąyczewski, Waldemar; Rosa, , „Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Daujotytė, Viktorija, „Komunikacija kaip pamatinė pasakojimo intencija“, in: *Kazys Boruta : Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

- Dekker, Rudolf, „Presser’s Heritage: Ego-Documents in the study of History“, in: *Memoria y Civilización*, t. 5, 2002, 13–37. Prieiga internetu: <http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>
- Gasiliūnas, Virginijus, „(716) Epizodai, vi: „Aš reikalauju – teiskite!““. <http://virginijusg.blogspot.com/2015/02/716-epizodai-vi-as-reikalauju-teist.html>
- Glinskis, Rimantas, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Jolly, Margaretta; Stanley, Liz, “Letters as / not a Genre”, in: *Life Writing*, 2005, vol. 1, No. 2. Prieiga internetu: <http://www.oliveschreinerletters.ed.ac.uk/jolly&stanley.pdf>
- Kalėda, Algis, Kmita, Rimantas, Satkauskytė, Dalia (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Kmita, Rimantas, „Cenzūra“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Kotkin, Stephen, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press, 1995.
- Kubilius, Vytautas, *Kazio Borutos kūryba*, Vilnius: Vaga, 1980.
- Kučinskienė, Aistė, *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Martinaitis, Marcelijus, *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 49–67.
- Pacevičius, Arvydas (sud.), *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Paleckis-Kaktavičius, Leonas, „Niekada – po vienu stogu“, in: *Kultūra: „Draugo“ šeštadieninis priedas*, 2007-10-06. Prieiga internetu: http://www.draugas.org/archive/2007_reg/2007-10-06-PIEDAS-DRAUGAS-i9-16.pdf
- Raškauskas, Kęstutis, *Revoliucinės kultūros eksperimentas Lietuvoje (1927–1935 m.)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2014. Prieiga internetu: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2121778/datastreams/MAIN/content>
- Raškauskas, Kęstutis, „Rašytojas ir politika: Kazio Borutos atvejis (1924–1935)“, *Darbai ir dienos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013. Prieiga internetu: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/33004/1/ISSN2335-8769_2013_N_59.PG_189-272.pdf
- Rozsak, Stanislaw, „Egodokumentai – mėginimas istorijos šaltinyje atrasti slypintį autorių“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Streikus, Arūnas, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018.

Striogaitė, Dalia, „Königsbergo trauka. Karaliaučiaus nostalgija: [apie rašytojo Kazio Borutos kelionės vaizdelį „Per Nemuną į Karaliaučių“]“ – Su K. Borutos archyvinio tekstu, in: *Krantai*, 2017, nr. 1, p. 34–36. Prieiga internetu: <https://kranturedakcija.lt/3d-flip-book/krantai-2017-nr-1/>

Striogaitė, Dalia, „Juozas Baltušis partinio budrumo sargyboje“, in: *Naujasis Židinys – Aidai*, 2009, Nr. 8-9.

Striogaitė, Dalia, „„Ir iš tikrųjų susipina pasaka su tikrove...“ Kūrinio istorija, in: *Baltaragio malūnas ir jo byla: pirmoji Kazio Borutos „Baltaragio malūno“ redakcija*, straipsnis, skirtas kūrinio istorijai, dokumentinė ir literatūrinė medžiaga, parengė Dalia Striogaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Striogaitė, Dalia, „Ar kūrinių perdirbinėjimas yra kūryba?“, in: *Kazys Boruta: Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Striogaitė, Dalia, „Ar kūrinių perdirbinėjimas yra kūryba?“, in: *Kazys Boruta: Lietuviškasis Brandas: Asmenybės Laisvė, Iššūkis, Neprisitaikymas: Mokslinės Konferencijos, Skirtos Kazio Borutos 100-osioms Gimimo Metinėms*, Medžiaga, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Švedas, Aurimas, „Praeities refleksijos literatūroje“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Švedas, Aurimas, *Matricos nelaisvėje*, Vilnius: Aidai, 2009, 56.

Zimanas, Genrikas, „Suprietarinta tautosaka“, in: *Tiesa*, 1945, lapkričio 25, p. 6.

Summary

The master's thesis "Egodocuments of Kazys Boruta: a left-wing intellectual facing totalitarianism" aims to analyse Kazys Boruta's relationship with his environment, also, his self-image and attitudes during occupations. The writer's interwar oeuvre and social action have already been quite thoroughly discussed, but the texts written during the occupation, which could not be used completely freely in the Soviet era, are yet to come under extensive and exhaustive study. Boruta is usually described and known as a left-wing intellectual. Although the Left comprises different political branches, with the Soviet Union firmly planted, this term was primarily associated with the Marxist view and differences in attitudes were not always acknowledged among the leftists themselves. Being an SR, Boruta disagreed with some of the Bolsheviks' ideas in as early as the interwar, and the dispute with authorities continued in the Soviet era.

Different types of egodocuments (diaries, letters, an autobiography, drafts of speeches, protocols), collected from various archives, which are united in their use of the first person, are treated as a single text corpus and serve as the main resource of this piece of research. Through the examination of these personal texts, it aims to recreate the stance of Boruta on the social issues important to him, his relationship with the authorities, also, the creative challenges that he faced and the solutions that he chose. Internal experiences and the public image of the artist are discussed. The selected texts show consistency in Boruta's way of thinking. In the Soviet era, when one's thoughts were not always expressed aloud and/or enacted, Boruta's writing stands out as honest. Various private texts—from ideas laid down in diaries for himself to correspondence with one particular addressee and a public address to a defined audience—attest to the fact that his ideas on the crucial issues remain unchanged. All egodocuments are more or less fragmentary, but also directly linked to the everyday life and realia of that time, therefore, talk about similar problems in different ways, thus, complementing the self-image each of them creates, whereas repetition of certain ideas shows their importance to the author.

Boruta criticizes Soviet repressions and does not agree with the way authorities treat transgressor artists, looking for ways to help them come back to the creative life and express their talent. The writer continuously emphasizes the importance of leading one's life, both as a person and an artist, with a conscience. He prioritizes individual choice and the personal quest for truth over the life following the single truth set by the Party. Furthermore, Boruta cares deeply about retaining cultural heritage, authentic historical narrative and its natural development and objects to alien, imposed things, unrelated to the

local life, for example, renaming old streets. The writer struggles to adapt to the principles of social realism and the requirements imposed on art by authorities, which makes his comeback to literature very difficult: his writings fail to pass through censorship, he is constantly asked to edit them and criticised for inappropriate character depiction. Although Boruta defends his position and tries to prove that it is right in public hearings and his personal letters to reviewers, constant confrontation drains his creative energy and makes him doubt everything. He rejects many new story ideas himself, thinking that they will not comply with the politics of the time and that he will not be able to adapt. Most creative plans revolve around remakes of old writings and pieces based on folklore. The constant need to defend his work against censorship weighs on the writer's life and work, and in the end, printed work does not bring joy anymore, being so reworked and so far from the author's initial idea. However, painting his image in the autobiography, among all the works and life facts that he presents, Boruta wants to explain his actions to the reader and mention the same ideals to which he was devoted throughout his life: following one's conscience and not others, love for one's land and unwillingness to submit to imposed requirements.